

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи

МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Кам'янець-Подільський
2021

ББК 60.90я73

УДК 364-78:001.891(075.8)

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка від 27.08.2021 р., протокол №7.

Рецензенти:

Михальська С.А. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти КПНУ ім. І.Огієнка

Онуфрієва Л.А. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології КПНУ ім. І.Огієнка

Опалюк О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи КПНУ ім. І.Огієнка

Гевчук Н.С., Дідик Н.М., Співак В.І.

Методика наукових досліджень в соціальній роботі: навчально-методичний посібник / Укладачі Н.С. Гевчук, Н.М. Дідик, В.І. Співак. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 83 с.

У навчально-методичному посібнику подана навчальна програма курсу «Методика наукових досліджень», яка побудована з урахуванням новітніх технологій в галузі соціальних наукових досліджень, поданий лекційний матеріал, в розгорнутому вигляді відображається зміст практичних занять, основна та додаткова література, рекомендовані джерела інформації до даного курсу.

Даний посібник розрахований на здобувачів вищої освіти спеціальності 232 Соціальне забезпечення, ступеня «магістр».

УДК 364-78:001.891(075.8)

ББК 60.90я73

ПЕРЕДМОВА

Етап розвитку суспільства на початку XXI століття ставить перед підготовкою фахівців із вищою професійною освітою нові вимоги: самостійно орієнтуватися у бурхливому потоці наукової інформації, вміти організувати наукові дослідження, постійно поповнювати свої професійні знання, впроваджувати в практику нові освітні технології, розвивати вміння творчо мислити тощо. Необхідність підвищення наукового рівня та професійної компетентності соціальних працівників помітно впливають на зміст їх професійної підготовки.

Успішне оволодіння навичками й уміннями науково-дослідної роботи магістрантами допоможе їм органічно включитися в наукову діяльність і відразу ж розпочати практичне застосування наукових знань на практиці.

Мета даного посібника – висвітлення теоретичних основ і змісту науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти у їх професійній підготовці, тобто поглиблення теоретичних і практичних основ для формування фахових знань, умінь і навичок майбутнього соціального працівника в умовах його майбутньої професійної діяльності.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Методика наукових досліджень» - ознайомити студентів із теоретичними основами проведення наукових досліджень та особливостями їх здійснення у соціальній сфері, сформувати навички застосування оптимальних наукових методів та прийомів для конструктивного розв'язання проблемних соціальних ситуацій. Вивчення цієї дисципліни надасть можливість студентам самостійно організувати та проводити наукові дослідження з соціальних проблем.

Передумови для вивчення дисципліни: технології соціальної роботи, соціальне проектування, технології соціальної допомоги, соціальна політика, основи наукових досліджень.

Програмні компетентності навчання

Вивчення навчальної дисципліни «Методика наукових досліджень» передбачає застосування таких загальних та фахових компетентностей:

Загальні компетентності:

1. Оволодіння студентами методами дослідницької роботи і набуття практичних навичок до її проведення.
2. Виявлення наукових проблем для аналізу конкретних ситуацій та розробки заходів їх вирішення.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

1. Володіння методологією досліджень у соціальній сфері, особливостей проведення спостереження, опису, ідентифікації, класифікації об'єктів соціальної роботи.
2. Знання теоретичних досліджень у соціальній сфері та практичне вивчення технологізації процесу здійснення соціальної роботи.

Очікувані результати навчання з дисципліни

1. Уміти використовувати сучасні методи і прийоми дослідження в соціальній роботі, доцільно підбирати методи і методики в соціальній роботі з відповідною категорією клієнтів.

2. Уміти проводити теоретико-емпіричні дослідження у соціальній сфері, підбирати оптимальні методи і форми його організації.

Засоби діагностики результатів навчання: **залік, стандартизовані тести, індивідуальні завдання.**

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	разом	у тому числі					
		лекційні заняття	практичні заняття	семінарські заняття	лабораторні заняття	самостійна робота	індивідуальна робота
Змістовий модуль 1. Методика наукових досліджень.							
Тема 1. Поняття «наукове дослідження»: характеристика, види	12	2	2	-	-	8	-
Тема 2. Специфіка проведення соціальних досліджень	12	2	2	-	-	8	-
Тема 3. Методи наукових соціальних досліджень	12	2	2	-	-	8	-
Тема 4. Програма соціального дослідження	12	2	2	-	-	8	-
Тема 5. Теоретичні основи організації та проведення соціальних досліджень	12	2	2	-	-	8	-
Тема 6. Обробка та оформлення результатів соціального дослідження	12	2	2	-	-	8	-
Тема 7. Системність у науковому пізнанні	9	2	1	-	-	6	-
Тема 8. Моніторинг процесу соціального дослідження	9	2	1	-	-	6	-
Разом годин	90	16	14	-	-	60	-

Тема 1. Поняття «наукове дослідження»: характеристика, види

Характеристика наукового дослідження. Визначення соціального дослідження. Порівняння педагогічного, психологічного, соціологічного та соціального досліджень. Особливості соціального дослідження. Теоретичні основи та проблематика сучасних соціальних досліджень.

Тема 2. Специфіка проведення соціальних досліджень

Соціальні дослідження. Функції соціального дослідження: пізнавальна, діагностуюча, управлінська, перетворююча, прогностична, світоглядна. Риси соціального дослідження: комплексний характер, міждисциплінарний характер, суб'єкт – суб'єктна спрямованість. Класифікація принципів наукових досліджень.

Тема 3. Методи наукових соціальних досліджень

Основні методи емпіричного наукового соціального дослідження: спостереження; порівняння; узагальнення; вимірювання; експеримент; абстрагування; аналіз; синтез; індукція; дедукція; моделювання; ідеалізація.

Тема 4. Програма соціального дослідження

Поняття та функції програми соціального дослідження. Основні компоненти програми соціального дослідження. Основні вимоги до програми соціального дослідження.

Тема 5. Теоретичні основи організації та проведення соціальних досліджень

Структура процесу наукових соціальних досліджень. Загальна характеристика етапів соціальних досліджень.

Тема 6. Обробка та оформлення результатів соціального дослідження

Методи зведення й обробки результатів наукових досліджень: табличні та графічні методи зведення результатів соціального дослідження. Статистичні методи обробки результатів соціального дослідження. Форми узагальнення результатів соціальних досліджень. Правила оформлення списку літературних джерел.

Тема 7. Системність у науковому пізнанні

Системний підхід у науковому дослідженні. Елементи системи науки. Методологічні основи наукового дослідження.

Тема 8. Моніторинг процесу соціального дослідження

Поняття «соціального моніторингу». Риси соціального моніторингу. Статистичний моніторинг.

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА

Тема 1. Поняття «наукове дослідження»: характеристика, види

1. Характеристика наукового дослідження. Визначення соціального дослідження.
2. Порівняння педагогічного, психологічного, соціологічного та соціального досліджень.
3. Особливості соціального дослідження.
4. Теоретичні основи та проблематика сучасних соціальних досліджень.

Виникнення науки в Європі сягає 6-5 століття до н.е. Одним з головних ареалів її виникнення була Давня Греція. Соціально-економічні, культурні, духовні умови, що склалися у містах-державах, сприяли зруйнуванню міфологічних систем. Рівень розвитку виробництва, соціально-економічних відносин спричинив розділення розумової та фізичної праці. Окремі елементи наукових знань існували і в більш давньому суспільстві, але вони мали розрізнений характер.

Соціальні функції науки змінювалися й розвивалися протягом історії людства, як і сама людина. Можна виділити **три групи соціальних функцій науки**:

- культурно-світоглядна;
- функція науки як безпосередньої виробничої сили;
- функція науки як соціальної сили.

У різні епохи ці функції були представлені по-різному, наприклад, у середньовіччі культурно-світоглядні проблеми в суспільстві обговорювалися у теології. В епоху Відродження право формування світогляду у значній мірі стала відвойовувати наука. Для сучасного виробництва характерним є широке застосування наукових знань.

Складність науки обумовила розмаїтість визначень її предмету. Вихідною основою розуміння науки є сама наукова діяльність, наукова творчість, а також вивчення загальних та специфічних законів природи і суспільства.

Поняття *наука* формується на основі єдиного гносеологічного і соціологічного підходу до розкриття її природи. З огляду на принципове значення цього поняття в методології наукового пізнання наведемо деякі типові визначення науки.

Наука - це сфера дослідницької діяльності, що спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і процеси мислення. Вона містить у собі всі умови і моменти цього виробництва. А саме: учених з їх знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом, з поділом і кооперацією наукової праці, наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування, методи науково-дослідної роботи, поняття і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю суму знань, які виступають як попередні посилення, або засоби чи результати наукового пізнання.

Характерні риси науки: чергування екстенсивних і революційних періодів її розвитку; діалектичне поєднання процесів диференціації та інтеграції наукових знань; розвиток фундаментальних та прикладних досліджень.

Функції науки:

пізнавальна — задоволення потреб людей у пізнанні законів природи, суспільства, мислення;

практично-дієва — постійне вдосконалення виробництва і системи суспільних відносин як безпосередньої виробничої сили;

культурно-виховна — розвиток культури, гуманізація процесу виховання та формування нового покоління, сприяння подальшому розвитку і самовдосконаленню людини як індивіда і суспільства в цілому.

В історії людства відбувалися закономірні зміни щодо «спокійних» і революційних періодів розвитку науки, яка знаходилася в єдиному потоці процесів, що відбувалися та відбуваються в суспільстві. Тому слід підкреслити, що наука, її історія, не можуть бути відокремленими від розвитку суспільства в цілому.

Принципи діалектико-матеріалістичного підходу склали методологічну

основу класифікації наук третього етапу і визначали нерозривну єдність принципів об'єктивності (координації) і субординації, а також методологічних, гносеологічних і логічних боків загального зв'язку наук.

Для вирішення проблеми класифікації наук застосовують такі підходи, як методологічний, гносеологічний і логічний.

Вищими формами організації науки в Україні є Національна Академія наук (НАН), та галузеві академії (Академія сільськогосподарських наук, Академія педагогічних наук, Академія медичних наук та ін.).

Наука має складну ієрархічну систему структурних підрозділів, що забезпечують виконання її внутрішніх і соціальних функцій. У рамках зазначених організаційних форм науки здійснюються такі функції, які пов'язані з керуванням науковою діяльністю.

Суттєвими пізнавальними елементами науки є наукові ідеї, гіпотези, факти, а також засоби матеріалізації наукових ідей – книги, карти, графіки, креслення, таблиці, методики і відповідні матеріальні засоби спостереження у процесі проведення експерименту, методи фіксації результатів дослідження тощо.

Символічні засоби науки утворюються за допомогою наукової термінології, системи мір, наукової символіки, різноманітних форм «технічної мови» (графіки, таблиці, інтернетівські «сайти» тощо).

Зростання ролі науки в суспільстві пов'язане з ускладненнями її внутрішньої структури, диференціацією на велике число конкретних дисциплін, інтеграцією, індустріалізацією наукової праці, зростанням капіталовкладень на її розвиток, збільшенням чисельності науковців, створенням нових наукових підприємств тощо. За такими обставинами виникла необхідність створення нової соціальної дисципліни – науки про саму науку, що одержала назву – наукознавство.

Наукознавство – це одна з галузей досліджень, що вивчає закономірності функціонування та розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності,

взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального і духовного життя людства. Наукознавство всебічно відбиває ті загальні і суттєві процеси, явища, які характерні для різноманітних сторін науки, їх взаємозв'язку, а також для визначення співвідношення між наукою, з одного боку, і технікою, виробництвом і суспільством – з іншого.

Наукознавство, як і будь-яка інша галузь знання, виконує функції, що пов'язані з одержанням і накопиченням матеріалів, фактів, їх систематизацією і теоретичним узагальненням, прогнозуванням і розробкою практичних рекомендацій.

Наукове дослідження є основною формою здійснення і розвитку науки.

Наукове дослідження – це особлива форма процесу пізнання, систематичне, цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формування знання про досліджуваний об'єкт.

В загальному наукові дослідження поділяються на дві категорії: фундаментальні і прикладні.

Тема 2. Специфіка проведення соціальних досліджень

1. Соціальні дослідження. Функції соціального дослідження: пізнавальна, діагностуюча, управлінська, перетворююча, прогностична, світоглядна.
2. Риси соціального дослідження: комплексний характер, міждисциплінарний характер, суб'єкт – суб'єктна спрямованість.
3. Класифікація принципів наукових досліджень.

1. Соціальні дослідження. Функції соціального дослідження: пізнавальна, діагностуюча, управлінська, перетворююча, прогностична, світоглядна.

Наукові знання про людину можуть бути результатами як окремої науки, так і мати інтегративний характер (міжнауковий). Тому важливою проблемою залишається на сьогодні пошук методу одержання достовірних наукових знань про особистість як конкретний прояв сутності людини, певним чином реалізовану інтеграцію в індивіді соціальне значущих рис та соціальних відносин даного суспільства.

Основним в особистості виступає її соціальна якість як система певних елементів: соціальне визначена мета діяльності особистості; соціальні ролі; норми і цінності; система знаків, що використовує людина для виконання ролей та орієнтації у довколишньому світі; рівень освіти та спеціальної підготовки; соціально-психологічні особливості: активність і самостійність у прийнятті рішень. Стійкий взаємозв'язок названих елементів утворює систему особистості.

О.Н Леонт'єв писав: "Яке основне відношення, що характеризує життя людини? Я б виразився, користуючись словами Макаренка, дуже просто: основне відношення від чого залежить будь-яка справа, є відношення між особистістю і суспільством. Але в чому полягає конкретний прояв цього відношення в стані розвитку? Як воно характеризується?"

Очевидно, воно характеризується об'єктивним значенням життя людини в даних умовах суспільного існування людини, тобто в даних умовах зв'язку

людини і суспільства. Тому провідними мотивами не можуть стати мотиви, що знаходяться на периферії даних відношень, і навпаки — завжди стають змістовними, значущими соціальні мотиви, які набувають, таким чином, і особистісного смислу, і значення для особистості, але разом з тим і такі мотиви, які визначають ставлення людини до суспільства, тобто, кажучи образно, становлять людину у суспільстві"

Формою пізнання соціальної і педагогічної дійсності, її ролі в житті особистості є **соціальне дослідження** як система наукових методів та способів вивчення соціально-педагогічних процесів в цілому: впливу зовнішніх факторів та внутрішніх умов на розвиток і становлення особистості та колективу, а також вивчення детермінантів взаємодії між соціально-педагогічними явищами з метою отримати переконливо доведені і практично значущі знання (рішення, висновки) для теорії і практики виховання особистості.

Під науковим соціальним дослідженням розуміють систему логічно-послідовних, методичних, методологічних і організаційно-технічних засобів, метою яких є одержання інформації про певне соціально-педагогічне явище чи процес.

Соціально-педагогічне дослідження є комплексним поєднанням соціологічного і педагогічного дослідження. Саме поняття "соціально-педагогічне" входить у сферу вивчення людини. Склярів О.П. (К., 2000) в роботі "Поняття соціально-педагогічного в категоріальному апараті соціального пізнання" обґрунтовує зазначену тенденцію. Чому поняття педагогічного і соціального об'єднуються можна визначити з того, що є об'єктом педагогічного і соціального пізнання.

Найважчим завданням соціально-педагогічного дослідження є пошук об'єктивної основи, що визначає суб'єктивні дії вчителя і дітей. (Чи справді педагогічна діяльність підпорядкована об'єктивним закономірностям, чи вчитель працює за своїм бажанням? Між якими групами явищ педагогічні

дійсності мають існувати закономірні зв'язки? Або де ж шукати об'єктивні причинні зв'язки (закономірності) суб'єктивних дій учнів та вчителя?).

Сфера соціально-педагогічної дійсності включає об'єктивні зв'язки:

1) між розвитком матеріального і духовного життя суспільства та завданнями і змістом навчання і виховання;

2) зв'язок між діяльністю педагогів, учнів та результатами цієї діяльності;

3) між спадковістю, впливом середовища і організованим впливом школи, тощо.

2. В сучасних умовах існує три типи соціальних досліджень.

Розвідкові (пошукові) дослідження – найбільш простий вид конкретно наукового аналізу, оскільки вирішує дуже обмежені по своєму змісту завдання, основою якого є проста програма і невеликий об'єм **інструментарію**.

Описове дослідження передбачає систематичний якісно-кількісний опис об'єкту. Це більш складний вид конкретно-наукового аналізу. Згідно своєї мети і завдань воно передбачає одержання емпіричних даних, що дають відносно цілісне уявлення про явище, що вивчаються, його структурні елементи.

Найважливішою умовою реалізації **експериментального дослідження** є досить високий рівень знань в межах проблеми, що вивчається і вирішується, дозволяє проаналізувати причинно-наслідкові залежності у розвитку тих чи інших соціальних процесів, сприяє формуванню стратегії.

В реальній практиці наукових досліджень рідко буває так, щоб один з трьох варіантів існував і діяв в чистому вигляді.

Іноді в одному дослідженні поєднуються всі три.

Структурно процес будь-якого дослідження ділиться на етапи:

а) розробку програм досліджень;

б) збирання емпіричного матеріалу;

в) опрацювання матеріалів дослідження (статистичні і математичні);

г) аналіз результатів дослідження і розробка рекомендацій.

3. Форми наукового викладу матеріалів дослідження: монографія, брошура, підручник, навчальний посібник, наукова стаття, тези, доповідь, повідомлення.

4. Основні види наукової роботи студентів: реферат, курсова робота, дипломна робота, магістерська робота.

Методика дослідження — це система дослідницьких процедур, яка вимагає:

- чітко сформулювати мету дослідження;
- розробити експериментальний матеріал (опитувальні листки, навчальні тексти, творчі завдання тощо);
  - окреслити етапи проведення експериментальної роботи, їх завдання і зміст;
- вибрати способи якісного та кількісного аналізу фактичного матеріалу;
- визначити експериментальну та контрольну групи;
- забезпечити педагогічні умови проведення експерименту.

Тема 3. Методи наукових соціальних досліджень

1. Основні методи емпіричного наукового соціального дослідження.

1. Основні методи емпіричного наукового соціального дослідження.

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватись на двох рівнях: емпіричному (коли здійснюється процес накопичення фактів) і теоретичному (на якому здійснюється узагальнення знань), загальні методи пізнання умовно ділять на три групи:

- *методи емпіричного дослідження*: робота з науковою літературою, спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент тощо;

- *методи теоретичного дослідження*: ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи;

- *методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях*: абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання.

Правила роботи з науковою літературою:

1. Послідовність пошуку літератури із теми дослідження
2. Джерела бібліографічної інформації
3. Зворотньо-хронологічний порядок ознайомлення із літературою, який дозволяє уникнути повторного огляду інформації
4. Етапи опрацювання літератури

Правильно складений бібліографічний список є свідченням загальної і наукової ерудиції автора, обізнаності із фундаментальними працями, є пізнавальним для фахівців як інформаційне тематичне джерело.

Спостереження - це систематичне, цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження. Як метод наукового пізнання спостереження дає можливість одержувати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність стає основою

попередньої схематизації об'єктів реальності, роблячи їх вихідними об'єктами наукового дослідження.

Розрізняють просте (звичайне) спостереження, коли події фіксують збоку, і співучасне (включене) спостереження, коли дослідник адаптується в якомусь середовищі й аналізує події начебто "зсередини".

Порівняння - це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення схожості чи відмінності між ними, а також знаходження загального, що може бути властивим двом чи кільком об'єктам дослідження.

Узагальнення - логічний процес переходу від одиничного порівняння завжди є важливою передумовою узагальнення. Узагальнення - логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей явищ дійсності. Найпростіші узагальнення полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої, випадкової ознаки (синкретичні об'єднання). Більш складним є комплексне узагальнення, при якому група об'єктів з різними основами об'єднуються в єдине ціле. Здійснюється узагальнення шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних певним предметам.

Різні об'єкти чи явища можуть порівнюватись безпосередньо або опосередковано через їх *порівняння* з яким-небудь третім об'єктом (еталоном). У першому випадку, звичайно, одержують якісні результати (більше-менше, вище-нижче тощо). Порівняння об'єктів з еталоном дає можливість одержати кількісні характеристики. Таке порівняння називають вимірюванням.

Вимірювання - це пізнавальна процедура, пов'язана з визначенням числового значення деякої величини за допомогою одиниці вимірювання.

Вимірювання можливе за наявності таких елементів: об'єкта вимірювання, вимірювальних засобів, методу вимірювання.

Експеримент – це найбільш важлива складова частина наукового дослідження, один з основних засобів отримання нових наукових знань.

Експеримент – це науковий дослід, або спостереження того чи іншого явища в умовах, які дозволяють стежити за його ходом, керувати ним, відтворювати його результати кожного разу при повторенні конкретних умов.

Метою експерименту може бути перевірка теоретична положень (підтвердження робочої гіпотези), а також більш глибоке вивчення теми наукового дослідження.

Абстрагування - (від латинського терміну, що означає відволікання) - це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох досліджуваних сторін. Іноді абстраговані властивості і відношення пов'язуються з відомими класами об'єктів ("особистість", "натуральне число", "рослина"). В інших випадках вони уявляються ізольовано від тих предметів, з якими вони дійсно нерозривно пов'язані ("корисність", "краса", "моральність").

Аналіз (від грецького απαΐυζις - розкладання) - метод пізнання, який дозволяє розкласти предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Синтез (від грецького зυπιεχις - об'єднання), на противагу аналізу, дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Індукція (від латинського — наведення) - умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Як метод дослідження індукція - це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення.

Дедукція - (від латинського — виведення) — це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. Дедуктивним у широкому розумінні вважається

будь-який вивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні - доведення або виведення твердження (наслідку) з одного або кількох інших тверджень (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер.

Моделювання - непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Під моделлю розуміють уявну або матеріально реалізовану систему, котра, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замістити його так, що вона сама стає джерелом інформації про об'єкт пізнання.

Ідеалізація (від французького — мислительний акт, пов'язаний з утворенням понять про об'єкти, принципово не здійсненні у досліді і дійсності.

Метод екстраполяції – це розповсюдження яких-небудь закономірностей або тенденцій досліджуваного об'єкта, які спостерігаються на певному часовому інтервалі, на інший часовий інтервал.

Суть методу екстраполяції на якісному рівні - вивчення історії об'єкта, що 'прогнозується, і перенесення закономірностей його розвитку в минулому і теперішньому на майбутнє.

Тема 4. Програма соціального дослідження

1. Поняття та функції програми соціального дослідження.
2. Основні компоненти програми соціального дослідження.
3. Основні вимоги до програми соціального дослідження.

1. Поняття та функції програми соціально-педагогічного дослідження.

Програма дослідження – це науковий фундамент, який регламентує всі етапи, стадії підготовки, організації та проведення наукового дослідження. Програма виконує основну роль наукового дослідження, обумовлюючи тим самим його змістову цінність, якість та надійність здобутої інформації. Пояснюється це визначальним впливом програми дослідження на використання тих чи інших методів, логіки, техніки, процедур та принципів з метою досягнення дослідницької мети. Програма наукового дослідження є теорія і методологія конкретного вивчення, висвітлення окремого емпіричного об'єкту або явища. В програмі реалізуються загальнотеоретичні і методологічні принципи філософії як загальнонаукової теорії так і спеціально-галузевих теорій дослідження.

Програма наукового дослідження виконує такі функції:

- теоретико-методологічну, яка дозволяє визначити наукову проблему та підготувати базу для її вирішення;
- методичну, що дозволяє накреслити способи збору даних;
- організаційну, що дозволяє спланувати діяльність дослідника на всіх етапах роботи;

Програма наукового дослідження складається з:

- теоретичної частини;
- процедурно-методичної частини.

Теоретична частина програми включає в себе вирішення таких питань:

- постановку дослідницької проблеми;

- визначення предмета та об'єкта дослідження;
- визначення мети дослідження;
- визначення та інтерпретація основних понять дослідження;
- формулювання гіпотез та завдань дослідження.

Призначенням **процедурно-методичної частини** є:

- визначення методів збору, аналізу і обробки інформації;
- підбору інструментарію для збору соціально-педагогічних даних;
- визначення методики та техніки соціально-педагогічного дослідження.

***Програма наукового дослідження** — науковий документ, який регламентує всі етапи, стадії підготовки, організації та проведення соціологічного дослідження.*

Програма виконує роль стрижневого кореня соціологічного дослідження, обумовлюючи тим самим його змістово-сміслову цінність, якість та надійність здобутої інформації. Пояснюється це визначальним впливом програми дослідження на використання тих чи інших методів, логіки, техніки, процедур та принципів з метою-досягнення дослідницької мети. З цих причин якісний рівень програми багато в чому зумовлює рівень і якість соціологічного дослідження загалом.

У світовій науці немає єдиних взаємоприйнятних підходів до визначення як окремих компонентів програми, так і принципів їх взаємодії. Тому спершу слід визначитись із тлумаченням змістових ознак найчастіше вживаних компонентів програми, а вже потім розглядати їх структурні елементи, окремі види програм.

До складу основних компонентів програми соціологічних досліджень представники різних шкіл та напрямів відносять компоненти і категорії, зміст яких відображає їх світогляд, рівень та напрям пізнавальних зусиль, можливості використання різних методів при вирішенні завдань. Скажімо, прихильники позитивістської орієнтації основну увагу концентрують на пошуках вихідних фактів та фактологічного матеріалу як засад для обґрунтування тих чи інших

положень або висновків. Намагаючись розкрити смисл та витоки гуманістичного напрямку пізнання, екзистенціалісти зосереджують основну увагу на окремій особі, на рушійних силах її душі, особливостях почуттів, складі мислення тощо. Прихильники тоталітарної системи зорієнтовані на визнання класових ознак суб'єкта діяльності, йод здебільшого виправдовувало боротьбу без усвідомлення глибини та цілей.

Кожен з напрямів пізнання має певні переваги та недоліки, науково спроможні та методологічно деформовані підходи. Дослідники, які прагнуть об'єктивності своїх висновків, повдані враховувати, що:

1) за зіткненням протиріч треба бачити сенс боротьби як засобу досягнення гармоні та соціальної злагоди;

2) віддаючи належне особі, не можна ігнорувати якісно нові ознаки духовних та матеріальних потенцій колективів, інститутів та суспільства загалом;

3) зосередившись на певній настанові (інтерація, відношення, діяльність, факт, конфлікт, матерія тощо), недоцільно випускати з поля зору діалектичний метод пізнання.

2. Основні компоненти програми соціально-педагогічного дослідження.

До головних компонентів програми відносять методологічну основу, — світоглядну позицію дослідників, яка обумовлює методи, логіку та результати дослідження.

Наступний компонент програми — мета дослідження яка об'єднує інтереси вчених та замовників. Недостатня з'ясованість, а тим більше відмінність у трактуванні мети дослідження може спричинити значні розбіжності між дослідниками та замовниками не тільки у процесі виконання робіт, але й щодо тлумачення результатів. Ці ж небезпеки підстерігають дослідницькі колективи, коли в них наявний різнобій цілей.

Мета дослідження вже закладена у саму назву обраної для дослідження

теми. Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал.

Цілі наукових досліджень можуть бути найрізноманітнішими і спрямованими на:

- виявлення залежностей, що існують між факторами;
- визначення зв'язків між певними явищами;
- визначення умов для усунення недоліків у процесах;
- розкриття можливостей удосконалення процесів;
- встановлення закономірностей та тенденцій розвитку тощо.

Мета дослідження - це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження.

Визначивши мету дослідження договірні сторони легше доходять згоди щодо засобів його реалізації, серед яких — матеріальні, моральні, методичні, технічні та ін. «Ми, — писав Гегель, — ставимо собі в житті цілі. При цьому думаємо про те, якими засобами зможемо їх досягти. Мета є тут загальне, керуюче, і ми володіємо засобами та знаряддям, діяльність яких ми визначаємо відповідно до цілей». Акцент, зроблений Гегелем на тому, що мета діяльності визначає знаряддя та засоби її досягнення, справді є виправданим, хоча й досі як всі поділяють думку, що мета дослідження багато в чому обумовлює його логічний, методичний лад та кінцевий результат.

Таким чином, мета дослідження може бути визначена як мотивування системи упорядкування засобів одержання кінцевих результатів.

До найбільш суттєвих і недостатньо з'ясованих відносять категорії «**об'єкт**», «**предмет**» та «**проблема**» дослідження, які становлять третій компонент програми.

Вихідним у співвідношенні цих трьох категорій є поняття «проблема», яка визначає рівень та характер соціально-педагогічних протиріч. Вони, в свою чергу, зумовлюють інтерес як замовника, так і виконавців дослідження. Згідно з

цим тлумачаться такі компоненти програми, як *предмет та об'єкт дослідження*.

Проблема — це важливе питання, що має значення для розвитку теорії та практики педагогіки. Сутність проблеми — це відображення суперечностей процесу наукового пізнання, вона полягає у протиріччі між фактами наукового пізнання та їх теоретичними смислами.

Наукова проблема відрізняється від проблем, що виникають у практичній діяльності тим, що вона вирішується лише шляхом проведення наукового дослідження на основі розробки нових теоретичних чи емпіричних засобів.

Варто відрізнити проблеми соціальні і проблеми наукові. Соціальні проблеми — це соціальні, життєві суперечності, що вимагають організації цілеспрямованих дій для їх усунення. Наукові проблеми — це знання і незнання. Наукові проблеми відображають суперечності між знанням потреб суспільства і його організацією в певних практичних і теоретичних діях, з" одного боку, і незнанням шляхів і засобів реалізації дій — з другого. Постановка наукової проблеми означає вихід за межі вивченого в сфері того, що має бути вивчено, це означає, що не завжди і не будь-яка соціальна проблема може бути вирішена в межах наявних знань. Тому-то вирішення деяких проблем вимагає теоретичних і практичних дій, функціонально спрямованих на одержання нового знання у формі тих або інших теоретичних рекомендацій, а в прикладних дослідженнях використовуються старі знання, яких нерідко буває недостатньо.

Об'єкт соціально-педагогічного дослідження - будь-який аспект, рівень чи зріз соціально-педагогічного явища, спроможний науковими методами сприяти пізнанню досліджуваного предмета.

Предмет соціально-педагогічного дослідження — конкретизований проблемою цілісний фрагмент соціальної реальності, педагогічної явища, процесу, дії. Об'єктом може бути все те, що явно чи неявно містить соціальне протиріччя і породжує проблемну ситуацію. Об'єкт дослідження — це те, на що

спрямований процес пізнання» (В. Ядов).

Об'єкт – це сукупність споріднених елементів серед яких виділяють один як предмет дослідження.

Об'єкт наукового пізнання виступає загальною сферою пошуку, а предмет — як те конкретне, що виявляється в результаті пошуку.

Вимоги до об'єкту – об'єкт має характеризуватися:

- чіткими, визначеними явищами за такими параметрами, як професійна (або галузева) належність, просторова обмеженість (регіон, місто, село), функціональна спрямованість (виробнича, політична та ін.);

- визначеною часовою обмеженістю;

- можливостями його кількісних вимірів.

Необхідно підкреслити, що одному і тому ж об'єкту дослідження може відповідати кілька різних предметів, тобто предмет дослідження окреслює межі пізнання об'єкту.

Четвертий компонент програми — **завдання дослідження**, які поділяються на *основні та допоміжні, першо- та другорядні*, тобто є ієрархізованими засобами досягнення мети. Наприклад, коли метою дослідження є пошук шляхів підвищення якості управління, то основним завданням має бути визначення головних шляхів з багатьох можливих. Допоміжні завдання можуть бути спрямовані на різні аспекти вирішення основних.

Загальна мета конкретизується у завданнях дослідження, сукупність яких дає уявлення про те, що слід зробити для її досягнення.

Завдання:

- розкривають суть теми дослідження;

- знаходять своє висвітлення у висновках, які фіксують і узагальнюють результати їх виконання.

- послідовність визначених завдань має бути такою, щоб кожне логічне впливало з попереднього, спочатку загально-теоретичне завдання, кожне з них деталізується в процесі дослідження.

П'ятий компонент — **понятійна категорійна структура дослідження**. Цей етап формування програми дуже відповідальний щодо забезпечення змістовності дослідження, він є своєрідним методологічним гарантом достовірності й надійності соціологічної інформації. Однією з головних вимог цього процесу є визначеність дослідників з тезаурусом понять (сукупністю понять з певної галузі науки) та логікою їх взаємозв'язків.

Шостий компонент — **моделювання шляхів вирішення досліджуваної проблеми**. *Моделювання* — процес формування уявлень про досліджувану проблему у формі образів, схем чи знаків, які дали б змогу аналізувати цю проблему та вишукувати засоби її вирішення. Засоби моделювання повинні бути комплексними» тобто вони не мають обмежуватись окремими з них (математичними, технічними, економічними, історичними, правовими тощо).

Сьомий компонент програми — **вироблення гіпотез дослідження**, тобто таких припущень, які, на думку дослідників, здатні пояснити сутнісні ознаки, досліджуваного об'єкта. Особливістю цього етапу є можливість здобуття нових знань. Саме гіпотетичне опрацювання варіантів вирішення основних та допоміжних завдань дослідження дає поштовх фантазії, стимулює пошук нетрадиційних припущень та висновків.

Гіпотеза дослідження являє собою можливу (передбачувану) відповідь на питання, яке ставить перед собою дослідник, і складається із передбачуваних зв'язків між досліджуваними фактами. Формулювання гіпотези починається ще під час роздумів над метою і темою дослідження. Аналізуючи стан обраної для дослідження проблеми, дослідник розмірковує про необхідність дослідити у першу чергу більш актуальні питання, сформулювати попередні уявлення про зв'язки, які можуть існувати між вже відомими фактами. На основі всього цього поступово і виникає уявлення про гіпотезу дослідження.

Необхідність наявності гіпотези у науковому дослідженні визначається трьома суттєвими причинами:

1) гіпотеза являє собою неначе компас, який визначає напрямок діяльності дослідника;

2) вдало сформульована гіпотеза попереджує деяку невизначеність майбутніх результатів дослідження;

3) гіпотеза спрямовує думки дослідника і чітко визначає ті матеріали, які повинні бути зібрані у процесі дослідження.

Переконливість гіпотези перевіряється і доводиться експериментально. Щоб правильно сформулювати гіпотезу, необхідно мати широкий кругозір у галузі досліджуваної проблеми, добре знати історичні передумови досліджуваної проблеми і її теоретичні основи.

Розрізняють дві категорії гіпотез: *індуктивні* і *дедуктивні*. При *індуктивній гіпотезі* виходять із спостереження окремих фактів, на основі яких намагаються зробити узагальнюючі висновки. Основою *дедуктивної гіпотези* може стати яке-небудь загальне положення, завдяки якому робляться висновки про зв'язки між окремими явищами. Спочатку розробляється загальна гіпотеза, на її основі - система гіпотез. Кожна з них ще більше деталізується до того рівня, за яким ми можемо її перевірити.

Гіпотеза дослідження буде виконувати свою функцію лише тоді, коли вона буде відповідати таким **умовам**:

- бути продуманим передбаченням, а не квапливою здогадкою;
- бути простою і чіткою за формулюванням;
- бути адекватною відповіддю на поставлене питання;
- відповідати фактам, на основі яких її сформульовано, пояснити котрі вона призначена;

- враховувати раніше відкриті закономірності, і не вступати у протиріччя уже відомими результатами досліджень;

- пояснювати певне коло явищ дійсності;

- передбачати нові факти, явища і зв'язки між ними;

- піддаватись емпіричній перевірці.

Формулюючи гіпотезу, завжди слід пам'ятати, що гіпотеза, яка не враховує специфіки досліджуваних явищ, може навіть заважати процесу дослідження.

Для перевірки гіпотези соціально-педагогічних досліджень потрібно поставити завдання пошукової роботи.

Восьмий компонент програми — *планування дослідницьких робіт*. Це вироблення стратегічного та робочого планів. Стратегічний план схематично відображає принципові аспекти усього циклу дослідницьких процедур, тобто конспективно встановлює зв'язки та переходи від одного періоду робіт до іншого, спираючись на цілі та зміст дослідження загалом. Детальніші (робочі) плани дають змогу краще організувати найважливіші «підсистеми» дослідження, у тому числі формування вибірки, етапів збору, обробки та аналізу інформації тощо. При цьому типи стратегічних, робочих планів можуть бути різними — понятійними, пошуковими, експериментальними тощо.

Дев'ятий компонент програми — *вироблення методики дослідження*, тобто сукупності програмне впорядкованих історичних, логічних, технічних, організаційних, інформаційних, процедурних та інших засобів, спрямованих на досягнення цілей і завдань соціально-педагогічного дослідження.

Десятий компонент програми — *забезпечення зв'язку між усіма компонентами програми*. Категорія зв'язку багаторівнева, змістовно трансформується щодо вимог об'єкта пізнання. У соціологічному дослідженні принцип зв'язку конкретизується через прямі та зворотні інформаційні потоки, а також у діях спеціалістів з корекції, та контролю виконавчих зусиль.

Останній компонент програми — *підготовка звіту*. Розрізняють *проміжні та підсумкові звіти*. Програмні настанови до звіту повинні включати додержання вимог його змістової та формальної відповідності науковим стандартам та цілям дослідження. Дотримання формальних вимог забезпечується підготовкою звіту з урахуванням спеціального стандарту, де зазначено такі обов'язкові елементи, як титульний лист, зміст, перелік виконавців, реферат, вступ, змістова та заключні частини, додатки. Змістові

аспекти звіту забезпечують максимальною реалізацією кожного з вищенаведених компонентів, запорукою чого має бути професіоналізм виконавців.

3. Основні вимоги до програми соціально-педагогічного дослідження.

Перша вимога — необхідність чіткої, конкретної, аргументованої програми. Дослідження без програми взагалі нагадує пошук методом спроб і помилок: розтрати енергії часто не виправдовують, не дають ні пізнавального, ні взагалі бажаного ефекту. В процесі дослідження виявляється, що поняття «покриваються емпіричними даними», при відсутності гіпотез неясно, як опрацьовувати матеріал: факти, дані, аналіз подій, явищ. Спроби сформулювати питання на стадії аналізу даних, фактів веде до зневір'я: матеріал (факти, дані) зібрано неповністю, відбір не задовольнив потреби, завдання дослідження, одержані відповіді не на ті питання, що передбачались напочатку. Нарешті, дослідники приходять до висновку, що в процесі проведеного дослідження зроблено не все і не так, як планувалось, передбачалось, що тепер зробили б все зовсім інакше. Попередній висновок нерідко виникає і при старанно, детально розробленій програмі. Але тут сумніви і нові питання мають інший характер — досягнення бажаних результатів, ефективності. Виникають обгрунтованіші гіпотези, що вимагають спеціальної, цілеспрямованої переробки за новою програмою. Таке незадоволення досягнутими результатами — плоди творчого пошуку, тоді як раніше — факти невикористаних можливостей.

Друга вимога — ясність і точність, деталізація програми. Всі її позиції і положення мають бути чіткими, всі елементи продумані відповідно з логікою дослідження і ясно сформульовані. При відсутності ясно вираженої програми учасники дослідження втрачають спільну мову, витрачають час на уточнення, вивірку питань, що не виникли б, будь у них спільна програма.

Третя вимога — логічна послідовність всіх елементів, ланок програми. Неможна починати вибір плану, не уявляючи мети і завдання дослідження.

Бездумно намагатися формулювати окремі гіпотези не уявляючи об'єкту. Програма — чітко і логічно сформульовані мета, завдання, орієнтири, об'єкти, предмети дослідження, способи, методи дослідження тощо.

Четверта вимога — гнучкість програми. Здається, що це суперечить логічності, послідовності вивчення об'єкту. А в дійсності гнучкість програми підкреслює зв'язаність всіх її ланок і елементів в динаміці розвитку процесу дослідження, зобов'язує систематично оглядати всі розділи, а виявивши окремі помилки, негайно ж усувати. Підготовка програми соціологічного дослідження — справа не проста, вимагає значних затрат часу і зусиль. Практика показує, що розробка формулювання програми забирає більше часу, ніж сам процес її реалізації'. Старанно продумана програма СЄЩОЛОБРШЄГО дослідження — неодмінна умова її успішної реалізації, високий рівень науковості.

Практичні поради щодо розробки програми дослідження.

Перша. Не починайте розробку програми, поки не з'ясували, в чому головна мета дослідження, його практичний сенс.

Друга. Обдумайте і обговоріть з іншими дослідниками: чи є проблема досить значима і теоретично, і практично, щоб тратити зусилля на її дослідження, чи нема уже готових аналогів вирішення, реалізації проблеми, чи не є вона частиною іншої, більш загальної. Обдумайте, чи не буде дослідження теоретико-прикладним або практично-прикладним, а потім вирішіть: чи маєте достатні ресурси (знання, джерела додаткової інформації, матеріальні засоби, кошти) для проведення дослідження. Подбайте в попередньому варіанті програми, як деталізувати дослідження, намітьте об'єкт і уточніть предмет дослідження і знову подумайте, які практичні труднощі можуть виникнути в якій мірі доступні об'єкти дослідження, чи отримаєте підтримку від відповідальних осіб, зацікавлених у вивченні і реалізації проблеми?

Третя. Важливо чітко, конкретно сформулювати мету дослідження, на яке основне питання передбачається одержати відповідь і наскільки детальним має бути, стосовно до обраного чи передбачуваного об'єкту. Встановлюються

певні взаємозв'язки і залежності, розробляються різні варіанти практичних рішень певних проблем. Остаточо визначивши, до якого типу належить дослідження, розгортайте системи проблем.

Четверта. В них знайдете посилання на фундаментальні праці і досвід, консультуйтеся з доступними і відомими спеціалістами. Визначіть принциповий план дослідження і, якщо це буде дослідження за планом, програмою (що в основному уже реалізовано), приступайте, починайте деталізацію програми по фрагментах. Зробіть перший начерк, накидок основних структурних компонентів зв'язків об'єкту вивчення, виділивши предмет аналізу відповідно меті і основним завданням дослідження.

П'ята. Обговоріть з іншими дослідниками напрямки дослідження і ще раз зверніться за порадою, консультацією до спеціалістів дослідників, до практиків тільки тоді починайте систематизоване опрацювання понять загальної концепції формулювання робочих гіпотез.

Тема 5. Теоретичні основи організації та проведення соціальних досліджень

1. Структура процесу наукових соціальних досліджень.
2. Загальна характеристика етапів соціальних досліджень.

1. Структура процесу наукових соціально-педагогічних досліджень

Процес соціально-педагогічного дослідження складається з комплексу окремих процесів і особливих дій, що знаходяться у певній послідовності та взаємозв'язку стосовно один одного.

У літературі зустрічаються різні підходи до визначення послідовності та етапів проведення науково-дослідної роботи. Найбільш узагальнено у структурі наукового дослідження можна виділити такі тісно пов'язані між собою і взаємообумовлені етапи, на яких здійснюються різні дослідницькі дії і досягаються певні результати.

I етап. Підготовка і організація соціально-педагогічного дослідження.

Фази:

- а) вибір та обґрунтування проблеми і теми;
- б) розробка концепції дослідження;
- в) планування і організація процесу дослідження;
- г) підготовка аналітичних процедур.

II етап. Емпіричне обслідування та експеримент

III етап. Опрацювання результатів дослідження.

Фази:

- а) статистична обробка первинних даних;
- б) теоретична обробка вторинних даних та формулювання висновків.

IV етап. Практичне застосування одержаних даних.

2. Загальна характеристика етапів соціально-педагогічного дослідження.

I етап. Даний етап включає всі дії дослідника щодо постановки та

обґрунтування проблеми, які визначають організацію та планування дослідження, включаючи вибір дослідницьких процедур. Цей етап вимагає глибоких теоретичних, організаційно-дослідних, теоретико-методичних знань. В цілому - це етап теоретичного характеру і від вдалого та обґрунтованого вирішення поставлених питань значною мірою залежить доцільність і результативність всього дослідження.

Наукова проблема - це конкретне питання, яке виникає тоді, коли наявних знань недостатньо для вирішення якоїсь задачі і не відомий спосіб, за допомогою якого можна здобути відсутні знання. Щодо її структури, то - це система, яка має центральне і додаткові питання; відповіді, щоб вирішити центральне питання. На основі проблеми формулюється тема як найменування того аспекту проблеми, якого вимагає дослідження.

Тема може розглядатися як наукова задача, що охоплює цілком конкретну галузь наукового дослідження.

Науковий напрямок являє собою сферу наукових досліджень наукового колективу, спрямованих на вирішення значних задач у певній галузі науки. Структурними одиницями напрямку можуть стати проблеми (у тому числі й комплексні), теми і питання. Комплексна проблема об'єднує декілька проблем.

Теми і проблеми досліджень виникають з потреб розвитку суспільства. Дуже часто вони пов'язуються з необхідністю усунення певних протиріч у житті суспільства, в освіті, у виробничих процесах та ін. Тому для вибору теми чи проблеми дослідження аналізують за літературою чи практичним досвідом такі протиріччя і в загальних рисах визначають майбутні результати дослідження. Важливим критерієм вибору теми дослідження може стати наявність у самих дослідників достатнього досвіду та творчого потенціалу для її вирішення. Цілком очевидно, що у даному разі повинна враховуватись і наявність потрібної для майбутнього дослідження матеріальної бази, відповідних технічних засобів і т. ін.

Обрана і сформульована на першому етапі назва теми чи проблеми дослідження надалі буде уточнюватись.

Ознайомлення із станом обраної для дослідження проблеми. Щоб успішно вирішити обрану проблему, дослідник повинен в першу чергу мати якнайповніше уявлення про все те, що вже було зроблено його попередниками. Для цього ретельно аналізуються доступні для дослідника нормативні (постанови, накази, інструкції) і патентні (описи патентів і винаходів) документи, вивчаються літературні джерела (книги, журнали, наукові збірники, архівні документи), статистичні матеріали (це можуть бути результати соціологічних опитувань, результати успішності, результати тестувань тощо). Вивчення стану проблеми слід починати з найбільш ґрунтовної публікації (це може бути монографія, дисертація, тематичний збірник наукових праць і та ін., яка є найбільш близькою до обраної для дослідження проблеми. Під час ознайомлення з нею може виявитись, що у тексті, у підрядкових посиланнях та у переліку використаної літератури наведено цілий ряд праць, потрібних для подальшого опрацювання з метою ознайомлення із станом обраної для дослідження проблеми.

Результатом цього етапу дослідження повинен стати бібліографічний список опрацьованих літературних джерел, виписки із опрацьованих матеріалів, конспект опрацьованих матеріалів чи реферат.

Результати ознайомлення із станом проблеми можуть показати, що обрана для дослідження проблема вже вивчена, описана і знайшла широке практичне застосування. У такому разі вивчення стану проблеми запобігає подальшій даремній роботі над вирішенням вже дослідженої задачі. Може статися і так, що обрана для дослідження проблема вивчена ще не повністю, деякі її питання досліджені поверхово і побіжно. До того ж дослідник може і не погодитись з деякими положеннями раніше проведених досліджень. Тому наявні у друкованих джерелах відомості не можуть стати перепорою для проведення

нового дослідження, їх докладне вивчення може викликати необхідність у деяких змінах попередньо сформульованої назви проблеми (теми) дослідження.

Попереднє формулювання проблеми наукового дослідження Ще не завжди є остаточним. Вивчення стану обраної для дослідження проблеми визначає ті її аспекти, які вже вирішені раніше, і дає можливість чітко окреслити ті питання, які ще потребують свого вирішення. Відповідно до цього формулювання проблеми може дещо звужуватись (чи навпаки, розширюватись), а її назва відповідним чином уточнюватись.

Формулювання проблеми спричиняє вибір певного *об'єкту дослідження* – широкого, інтегрального поняття (це може бути педагогічний процес в цілому; чи сфера соціальної дійсності; чи певні соціально-педагогічні відношення, що містять в собі педагогічні суперечності). Іншими словами, об'єктом може бути все те, що так чи інакше містить педагогічні суперечності і спричиняє проблемну ситуацію. Об'єкт дослідження - це те, на що спрямований процес пізнання.

Крім об'єкту, визначається також *предмет дослідження* – це найбільш значущі з практичної та теоретичної точки зору властивості, сторони, особливості об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню. Наприклад: процес виховання як реальний об'єкт, а його аспекти: зміст виховання, умови, методи - це все предмет дослідження.

Частіше предмет дослідження визначається основним питанням проблеми та передбаченням про можливість виявити закономірності або центральну тенденцію зазначеного протиріччя.

Предмет дослідження визначається на основі вироблених певних теоретичних положень. Важливим етапом соціально-педагогічного дослідження є визначення та опершіоналізація основних понять дослідження. При цьому вивчається генезис (розвиток) основних понять в історичному та логічному плані, окремими дослідниками, у фундаментальних працях; систематизуються результати аналізу та формулюються теоретичні позиції, на яких базується дане

дослідження (див. додаток 1). Тому під концепцією дослідження і розуміють детальне змістовне визначення предмету дослідження.

Отже, уточнення теми та проблеми - а звідси визначення об'єкту і предмету дослідження - перший крок до розробки програми, що визначає системність і послідовність робіт у процесі дослідження.

Головне місце у програмі займає методика дослідження, яка являє собою сукупність і взаєм'язок способів, методів і прийомів, потрібних для проведення дослідження.

У програмі дослідження обґрунтовують вибір теми дослідження, розкривають її актуальність та наукову новизну, визначають мету, об'єкт і предмет, формулюють гіпотезу дослідження, завдання дослідження, визначають методи, складають календарний план проведення робіт,.

Обґрунтування теми дослідження має на меті показати, з яких міркувань було обрано для дослідження вказану проблему, чим зумовлена необхідність проведення дослідження - розвитком науки, суспільними потребами чи воно буде являти собою узагальнення певного досвіду та ін.

Актуальність соціально-педагогічного дослідження визначається тим, наскільки його результати будуть сприяти вирішенню конкретних практичних завдань або сприятимуть усуненню існуючих протиріч в освіті. Новизна дослідження може полягати у тому, що на його основі можуть бути встановлені нові закономірності та визначені шляхи їх застосування для конкретних практичних потреб школи або освіти в цілому.

Мета дослідження вже закладена у саму назву обраної для дослідження теми. Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал. Цілі наукових досліджень можуть бути найрізноманітнішими і спрямованими на:

- виявлення залежностей, що існують між факторами;
- визначення зв'язків між певними явищами;
- визначення умов для усунення недоліків у процесах;

- розкриття можливостей удосконалення процесів;
- встановлення закономірностей та тенденцій розвитку тощо.

Мета дослідження - це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження.

Гіпотеза дослідження являє собою можливу (передбачувану) відповідь на питання, яке ставить перед собою дослідник, і складається із передбачуваних зв'язків між досліджуваними фактами. Формулювання гіпотези починається ще під час роздумів над метою і темою дослідження. Аналізуючи стан обраної для дослідження проблеми, дослідник розмірковує про необхідність дослідити у першу чергу більш актуальні питання, сформулювати попередні уявлення про зв'язки, які можуть існувати між вже відомими фактами. На основі всього цього поступово і виникає уявлення про гіпотезу дослідження.

Формулюючи гіпотезу, завжди слід пам'ятати, що гіпотеза, яка не враховує специфіки досліджуваних явищ, може навіть заважати процесу дослідження.

Для перевірки гіпотези соціально-педагогічних досліджень потрібно поставити завдання пошукової роботи.

Наявність мети, гіпотези та завдань стає передумовою для обґрунтованого вибору методів, потрібних для дослідження засобів (анкет, тестів, опитувальних листків), методів обробки результатів дослідження і, нарешті, способів, за допомогою яких результати дослідження будуть інтерпретовані і відповідним чином оформлені.

Відповідно до етапів соціально-педагогічного дослідження доцільно розрізняти чотири групи методів: *організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні методи*

Організаційні методи включають: порівняльний метод, який реалізується зіставленням груп піддослідних, що відрізняються за віком, видом діяльності тощо; лонгітюдний метод, який виявляється у багаторазових обстеженнях тих самих осіб протягом тривалого часу; комплексний метод, коли той самий об'єкт вивчається різними засобами й представниками різних наук, що дає змогу з

різних боків характеризувати особистість.

До групи *емпіричних методів* входять: спостереження і самоспостереження; експериментальні методи; психодіагностичні методи (тести, анкети, опитувальники, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіду, аналіз продуктів діяльності; біографічний метод тощо.

Методи обробки даних – це кількісні та якісні методи. До кількісних методів належать, наприклад, визначення середніх величин та міри розсіювання, коефіцієнтів кореляції, факторний аналіз, побудова графіків, гістограм, схем, таблиць, матриць тощо. Якісний метод передбачає аналіз і синтез отриманих даних, їх систематизацію та порівняння з результатами інших досліджень.

До *інтерпретаційних методів* належать генетичний метод аналізу даних у процесі розвитку – з виділенням стадій, критичних моментів, суперечностей тощо, а також структурний, системний метод, який передбачає встановлення зв'язків між усіма якостями індивіда. Останнім полягає у реалізації особистісного підходу, коли всі властивості розглядаються у цілісній системі.

Принципового значення тут набуває вимога адекватності методів і пізнання проблем, що досліджується.

Наприклад, перед дослідником-педагогом постає завдання глибоко осмислити сутність стосунків, що склалися в учнівському колективі,] вивчити їх виховну силу, правильно визначити потреби і мотиви взаємостосунків педагогів з вихованцями чи тому подібне. Якими ж способами можна вивчати такі важливі питання? Для цього в комплексі використовуються перш за все різного виду експерименти, природне і спеціально організоване спостереження (безпосереднє, опосередковане, безперервне, дискретне, багатоканальне, лонгітюдне), бесіди з учнями, анкети, вивчення дитячих робіт.

На основі зафіксованих фактів, їх аналізу і синтезу формулюють часткові і загальні висновки про причинно-наслідкові залежності в структурі педагогічних явищ. Це так званий змістовний спосіб дослідження, коли

можливе довготривале і безпосереднє звернення до фактів життя колективу, коли можна використати практичний досвід роботи і таким чином зібрати емпіричний матеріал. Такий спосіб в соціально-педагогічних дослідженнях домінує, він дає можливість здійснити якісний аналіз.

Поряд з цим є формалізовані способи дослідження. Вони базуються на основі широкого абстрагування; окремі ознаки явищ розглядаються не тільки з боку якості, а й кількісної сторони. Прикладом формалізованого способу дослідження може стати соціометричний метод вивчення структури колективу.

Формалізація знань є важливою сходинкою у науковому пізнанні. Переводячи дослідження у площину оперування числами, графами, формулами, схемами, вона різко спрощує характер оперування науковими поняттями. Формалізація і використання математики в соціально-педагогічних дослідженнях дає можливість здійснювати кількісний аналіз у процесі дослідження.

Оскільки в науковому пізнанні розрізняють теоретичний і емпіричний рівень, то, відповідно, в конкретному соціально-педагогічному дослідженні використовують теоретичні методи (для побудови наукових теорій, методологічних основ дослідження, формулювання висновків та обґрунтування теми дослідження) та емпіричні методи, їх мета -нагромадження, фіксація, групування і узагальнення емпіричного матеріалу.

Серед теоретичних методів соціально-педагогічного дослідження визначаємо: аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, порівняння, аналогію, ідеалізацію, моделювання, метод екстраполяції, історико-логічний метод, мислительний експеримент, тощо.

Мислительний експеримент проводиться з уявними моделями в уявних умовах. Тут все ідеалізовано: і об'єкт, і експериментальна ситуація, і результати. В соціально-педагогічних дослідженнях мислительний експеримент виконує дві функції: а) може бути використаний на стадії планування реального соціально-педагогічного експерименту в школі. У цьому випадку мислительний

експеримент дозволяє спів ставити різні ситуації, шукати умови ефективного впливу на колектив чи особистість; б) використовується в тих випадках, коли реальний експеримент практично неможливий.

При виборі методів дослідження перш за все необхідно враховувати:

- вибір методу залежить від того, як поставлене питання дослідження, яка основна його ідея і як сформульована гіпотеза. Необхідно визначити, чи дійсно вибрані методи забезпечать вивчення сутності проблеми;

- необхідно враховувати реальні можливості застосування методу на практиці (наприклад, можливість здійснити природній експеримент у школі);

- необхідно надавати переваги бездоганним методам з точки зору гуманістичної педагогіки. Тому існує певний педагогічний ризик при застосуванні деяких соціометричних методик;

- варто зважати, яким об'ємом знань і умінь з галузі методології і методики, а також яким досвідом володіє дослідник — педагог.

II етап. Безпосереднє зіткнення дослідника з об'єктом дослідження. Щодо тривалості, то даний етап займає небагато часу, але має важливе значення, оскільки являє собою практичний критерій перевірки гіпотез.

Процес емпіричного соціально-педагогічного дослідження складний: поведінка вихованців є результатом взаємодії між зовнішніми факторами і внутрішньою структурою особистості; поведінка багатомірна за проявами, а потрібно бачити головне, тенденції, закономірності; завдання і запитання дослідника суб'єктивно сприймаються і результати, таким чином, опосередковані.

Для більшої точності емпіричні дослідження можна проводити декілька разів. Якщо ми повторюємо обслідування певних осіб в межах одного дослідження, то такі дослідження називаються інтервальними (через 2-3 тижні, кожна чверть, 2 рази в рік, через 5-10 років і т.п.)

Результатом емпіричного дослідження є первинні емпіричні дані.

III етап. Включає всі способи статистичної та теоретичної обробки

одержаних в результаті емпіричного дослідження даних (опрацювання результатів дослідження).

Первинні дані впорядковуються, зводяться в певні таблиці, схеми, моделюються в графіках, гістограмах та діаграмах відповідно до поставлених гіпотез. Все це піддається статистичній обробці, в результаті чого одержують вторинні дані: середні значення величин, величина розсіювання (дисперсія), коефіцієнти кореляції та показники значущості (тест), факторні ваги, тощо. Частіше для цього застосовують програми статистичної обробки.

Може статись і так, що зведені результати дослідження недостатньо достовірні чи статистично значимі. Тоді виникає необхідність додатково зібрати дослідні матеріали, тобто провести спостереження, вимірювання, експеримент тощо. Додаткові дослідження повинні проводитись у таких самих умовах, що й основні. Проводять допоміжний збір дослідних даних тільки тоді, коли у цьому дійсно виникає потреба.

Теоретичний аналіз результатів дослідження. Зведені результати дослідження піддаються всебічному вивченню та аналізу. Головна увага у цьому приділяється усвідомленню і встановленню сутності і зв'язків між досліджуваними факторами, процесами чи явищами. Головними засобами обробки результатів дослідження виступають методи аналізу і синтезу, індукції й дедукції. До того ж, кожним з цих методів знаходить своє окреме застосування тільки тоді, коли вивчаються певні явища чи процеси. Для аналізу чисельних результатів, пов'язаних зі складними процесами чи явищами дані методи застосовують комбіновано, в тісній взаємодії між собою.

Головне завдання аналізу дослідних даних полягає у їх порівнянні зі сформульованою раніше гіпотезою дослідження. Найчастіше *результати такого порівняння зводяться до трьох можливих випадків:*

1. Сформульовані у гіпотезі передбачення повністю узгоджуються з результатами дослідження. Завдяки цьому стає можливим сформулювати нові підтвержені дослідними даними теоретичні положення чи закономірності.

2. Результати дослідження лише частково узгоджуються з висунутими у гіпотезі передбаченнями, а іноді і суперечать деяким з них. Внаслідок такої ситуації виникає необхідність змінити формулювання основних положень гіпотези. Для підтвердження правомірності зміненої гіпотези проводять додаткові коректуючі дослідження; тільки після всього цього роблять остаточні узагальнення.

3. Гіпотеза не підтверджується дослідними даними. Тоді її критично аналізують, повністю переглядають і проводять нові дослідження.

Варто пам'ятати, що навіть негативні результати дослідження мають свою цінність і ніколи не принижують його значення. У багатьох випадках вони можуть допомогти правильно змінити уявлення дослідника про досліджувані об'єкти, процеси чи явища.

На основі проведеного аналізу формулюють висновки або пропозиції. Результативність такої роботи значною мірою залежить від рівня кваліфікації та ерудиції дослідника, адже у даному разі потрібно стисло, чітко і зрозуміло розкрити і показати те нове і суттєве, що є результатом дослідження, дати йому вичерпну оцінку і визначити шляхи подальших досліджень. Доцільна кількість висновків не повинна бути занадто великою - не більше 5-10.

Літературне оформлення результатів дослідження. Всі матеріали дослідження систематизують і готують для їх подальшого узагальнення і літературного оформлення.

IV етап. Упровадження результатів дослідження у практику. Результати дослідження стають науковою продукцією тільки з того часу, коли їх починають застосовувати на практиці. Початок застосування результатів дослідження у реальних практичних умовах називають їх впровадженням.

Впровадження класифікують за двома ознаками:

1. формою матеріального втілення (навчальні програми, навчальні посібники, методичні рекомендації, засоби навчання, державні стандарти, алгоритми і програмні засоби/методи і засоби забезпечення досліджень);

2. робочою функцією впроваджуваних результатів (організація і управління навчальним процесом, здійснення заходів з профілактики професійних захворювань).

Не менш важливим є оцінювання значущості результатів досліджень. Оцінюють ефективність результатів на основі спеціальних методик, які дають можливість визначити існуючі для цього показники.

Тема 6. Обробка та оформлення результатів соціального дослідження

1. Методи зведення й обробки результатів наукових досліджень: табличні та графічні методи зведення результатів соціального дослідження
2. Статистичні методи обробки результатів соціального дослідження
3. Форми узагальнення результатів соціальних досліджень
4. Правила оформлення списку літературних джерел.

1. Методи зведення та обробки результатів соціально-педагогічних досліджень

Зведення дослідних даних, одержаних на основі проведеного експерименту, являє собою їх систематизацію та встановлення якісних і кількісних залежностей між факторами, що досліджувались.

Для обробки результатів досліджень найчастіше застосовують статистичні, табличні і графічні методи.

Табличні і графічні методи зведення результатів соціального дослідження

Щоб кількісні показники результатів дослідження дали можливість виявити наявність деяких залежностей між у досліджуваними факторами, їх потрібно певним чином упорядкувати. Придатними для цього можуть стати статистичні методи ранжування і групування.

Ранжування полягає у розподілі кількісних показників у певному порядку (наприклад, за ступенем їх важливості чи значимості або у послідовності зростання, чи навпаки - зменшення). На основі ранжування виключають всі другорядні і випадкові дані, що не впливають на результати проведеного дослідження.

Групування передбачає поділ дослідних даних на основі певних показників (показники групування) на групи із однотипних або близьких за значеннями елементів. Показники групування можуть бути кількісними і

якісними.

При групуванні за *кількісними ознаками* (кількісне групування) за основу беруть ознаки, які можна охарактеризувати кількісно (наприклад, результати тестування чи опитування, швидкість процесів продуктивність праці, точність виготовлення виробів і т.ін). Кількісні ознаки завжди можна вимірювати якимись одиницями вимірювання а результати вимірювання упорядковувати за певною послідовністю (зростання, зменшення, періодична повторюваність тощо).

При групуванні за *якісними ознаками* (атрибутивне групування) за основу беруть ознаки, які неможливо охарактеризувати кількісно, але вони можуть так повторюватись, що це стає можливим визначати (наприклад, національність або соціальне походження опитуваних). З якісних ознак неможливо скласти якусь послідовність.

Дослідні дані можуть бути згруповані за однією або кількома ознаками. За кількістю ознак розрізняють **просте і комбіноване групування**. Просте групування відбувається за однією ознакою (наприклад, всіх учасників експерименту можна поділити за стажем роботи). Комбіноване групування конкретної сукупності даних одночасно здійснюють на основі кількох ознак (коли вже поділених за стажем роботи працівників поділити ще й за рівнем освіти - то це вже буде групування за двома ознаками. Третьою ознакою групування можуть стати вікові категорії тощо). Доцільним вважається групування не більше ніж за трьома ознаками.

Статистичне упорядковані дослідні дані для зручності подальшого використання заносять до таблиць. Таблиці дають можливість відображати кількісні ознаки досліджуваного об'єкта у стислому вигляді, компактно, систематизовано і наочно. Наведені у таблиці дані зручно порівнювати та аналізувати. Таблиця може бути не тільки засобом відображення зібраних під час експерименту даних, а й засобом їх інтерпретації. Тому важливо знати, як правильно скласти таблицю, який її вид доцільно обрати.

Кожна таблиця складається з двох частин: текстової і цифрової. До текстової частини відносяться Заголовок таблиці і необхідні словесні пояснення. До цифрової частини відносяться статистичні числові дані, номер таблиці.

Інформативність таблиці залежить від вдалої її побудови. Правильний вибір структури таблиці допомагає краще розкрити сутність вміщених до неї даних і зв'язки між ними. За структурою розрізняють прості, групові, комбіновані, складені, шахові та деякі інші таблиці.

Проста таблиця (табл. 1) містить перелік даних, зібраних про окремі фактори досліджуваного об'єкта. У **груповій таблиці** окремі з досліджуваних факторів групують за якоюсь певною ознакою (табл. 2).

У **комбінованій таблиці** (табл. 3) досліджувані фактори можуть бути згруповані за кількома ознаками. Комбінована таблиця створює кращі умови для порівняння і аналізу дослідних даних, ніж прості і групові таблиці.

Складену таблицю утворюють шляхом об'єднання кількох простих або групових таблиць (табл. 4).

Шахова таблиця (табл. 5) являє собою різновид комбінаційних таблиць. За допомогою такої таблиці стає можливим зручно показати зв'язки між досліджуваними ознаками.

Розміщують таблиці у науковій праці безпосередньо після посилання на них у тексті. Коли таблиця займає багато місця, тоді її виконують на окремій сторінці і розміщують відразу після тієї сторінки, де є посилання на неї. Якщо таблиця безпосередньо з текстом не пов'язана, то її можна навести у додатках. Над таблицею пишуть її назву, яка коротко і стисло характеризує значення зібраних у таблиці даних. Назву таблиці розміщують симетрично до тексту.

Усі таблиці нумерують арабськими цифрами. Номер таблиці пишуть й один рядок вище і праворуч від назви таблиці (як на наведених зразка: таблиць 1-5). Назву і слово "Таблиця" починають з великої літери. не підкреслюють.

Таблицю з великою кількістю рядків переносять на інший аркуш (ч|

аркуші). У цьому випадку назву таблиці розміщують над її першок частиною. Над іншими частинами таблиці пишуть слова "Продовжений табл." і вказують номер таблиці.

Таблиця 1

ПРОСТА ТАБЛИЦЯ (зразок)

Джерела прибутків американської сім'ї (1989р.)	Частка у загальному обсязі прибутків (%)
Заробітна плата	73
Прибутки власників	8
Прибутки корпорацій	8
Рента	1
Всього	100

Таблиця 2.

ГРУПОВА ТАБЛИЦЯ (зразок)

Розподіл кандидатів при повторних виборах народних депутатів України 10 грудня 1995 року за фахом (за даними ЦВК)	Кіл ькість
Юристи	45
Медичні працівники	24
Архітектори, будівельники	20

Таблиця 3.

КОМБІНОВАНА ТАБЛИЦЯ (зразок)

Школа	Зведені відомості про учнів								Всього учнів
	Розподіл хлопчиків за віком (уроках)				Розподіл дівчаток за віком (уроках)				
	до 8	від 8 до 10	від 10 до 12	Всього	до 8	від 8 до 10	від 10 до 12	Всього	
2	3	4	5	6	7	8	9	10	
СШ№1									

Таблиця 4

СКЛАДЕНА ТАБЛИЦЯ (зразок)

Об'єкти власності	Розподіл вікових груп мешканців України					й за бажанням (%)	
	18-21	22-25	26-30	31-40	41-50	51-60	Понад 60
Житло	86,8	93,8	85,6	91,3	88,4	86,5	85,8
Земля	70,3	74,3	67,6	75,7	71,5	60,9	44,7
Дрібні торговельні точки	58,7	47,9	41,7	45,9	34,5	20,5	11,0
Дрібні підприємства	41,3	40,6	40,3	38,4	27,3	16,7	6,7
Великі крамниці, ресторани	34,7	34,0	27,3	21,2	10,4	9,6	5,7
Великі підприємства	21,5	21,5	16,6	14,9	12,9	8,0	3,1

Таблиця 5

ШАХОВА ТАБЛИЦЯ (зразок)

Стать учнів	Вік учнів (уроках)			Всього
	до 8	від 8 до 10	від 10 до 12	
Хлопчики	42	36	53	131
Дівчатка	53	41	48	142
Всього	95	77	101	273

Для посилання на стовпчики таблиці їх нумерують (так, як це зроблено на зразку табл. 3).

Графічний метод обробки дослідних даних полягає у побудові графічних залежностей між досліджуваними факторами (величинами). Графічні залежності можуть мати вигляд графіків і діаграм. Вони дають можливість стисло і наочно подати результати досліджень, в конкретній і зрозумілій формі пояснити цифрові дані і взаємозв'язок між ними. За

допомогою вдало побудованих графіків чи діаграм можна відобразити не тільки конкретні дані, а й закономірності, які вони відображають.

Графічні зображення результатів досліджень найчастіше будують на основі системи прямокутних координат. Для побудови графіків застосовують рівномірні і нерівномірні (функціональні) шкали. Рівномірною вважається шкала, протягом якої відстань між двома сусідніми поділками не змінюється. У

функціональної шкали відстань між двома сусідніми поділками постійно змінюється за певним математичним законом (прикладом такої шкали може бути логарифмічна). Застосовують нерівномірні шкали для більш наочного зображення окремих графічних залежностей.

Побудова графіка включає три етапи:

1) вибір шкали і побудова координатної сітки з урахуванням доцільного масштабу графічного зображення;

2) відкладання дослідних точок (тобто числових значень результатів експерименту) на координатній сітці;

3) з'єднання дослідних точок плавною лінією так, щоб вона, по можливості, проходила якнайближче до них;

4) різкі викривлення на графіку можна пояснити похибками вимірювань у процесі дослідження.

Крім графічного образу, **графік містить деякі допоміжні елементи:**

- загальний заголовок графіка;

- словесне пояснення умовних знаків і окремих елементів графічного образу;

- осі координат, шкалу із масштабами і числові сітки;

- числові дані, що доповнюють або уточнюють величину нанесених на графік показників.

Більш наочно, ніж лінійні графіки, залежності між досліджуваними факторами відображають **діаграми**. За формою представлення залежностей діаграми бувають **стовпчикові (вертикальні і горизонтальні) та секторні**. Секторні доцільно використовують, коли прагнуть особливо підкреслити частини цілого.

Ступінь наочності діаграм значно підвищується за рахунок їх об'ємності, можливості нанесення словесних пояснень та різноманітних умовних позначень. Докладно про складання таблиць та побудову графічних залежностей можна дізнатись із спеціальних видань. Широкі можливості для

надання допомоги досліднику у складанні таблиць і побудови графічних залежностей надають програмні засоби персональних комп'ютерів.

2. Статистичні методи обробки результатів соціального дослідження

Соціально-педагогічна дійсність має два боки - якісний і кількісний. Якість - це сукупність властивостей, які показують, що собою являє певний об'єкт, чим він є. Кількість визначає розміри, величину цієї якості. Якість традиційно розкривається через опис ознак, а кількість ототожнюється з мірою, числом.

Необхідно розглядати два головні напрями застосування кількісних методів у соціально-педагогічному дослідженні для обробки результатів досліджень і для формалізації процесу та висновків. Для першої мети застосовуються переважно статистичні методи, для іншої такі методики:

1. Реєстрація — виявлення належності певних об'єктів до певного класу і підрахунок їх кількості за належністю (наявністю або відсутністю певної якості). Приклад — кількість встигаючих і невстигаючих учнів у класі.

2. Ранжування — розміщення зібраних фактів (об'єктів, подій тощо) у певній послідовності (зростання або спадання зафіксованих показників), визначення місця в цьому ряду досліджуваних об'єктів. Приклад — список учнів у залежності від кількості пропущених ними уроків.

3. Шкалювання — присвоєння балів або інших цифрових (умовних) показників досліджуваним об'єктам чи їхнім характеристикам. Цим досягається більша визначеність, точніше окреслення меж. Приклад — оцінювання учнів: Авраменко — 4, Петренко — 2, Гончаренко — 5 і т. ін.

Відомі чотири основні типи вимірних шкал:

- 1) шкали найменувань (або номінальні);
- 2) шкали порядку (або рангові);
- 3) інтервальні шкали;
- 4) шкали відношень.

Засоби первинної статистичної обробки результатів дослідження

Засобами статистичної обробки результатів дослідження називаються математичні прийоми, формули, засоби кількісних розрахунків, з допомогою яких одержувані показники можна узагальнювати, привести в систему, виявляючи приховані в них закономірності. Йдеться про такі статистичного характеру, що існують між змінними величинами, що вивчаються.

Деякі з засобів математико-статистичного аналізу дозволяють обчислювати так звані елементарні математичні статистики, що характеризують вибіркового розподіл даних, наприклад вибірка середня, вибірка дисперсія, мода, медіана і ряд інших. Інші засоби математичної статистики, наприклад дисперсійний аналіз, регресійний аналіз, дозволяють визначати динаміку зміни окремих статистик вибірки. З допомогою третьої групи засобів: кореляційного аналізу, факторного аналізу, засобів порівняння вибіркового даних, - можна вірогідно свідчити про статистичні зв'язки, існуючі між змінними величинами, що досліджуються.

Всі засоби математико-статистичного аналізу умовно діляться на первинні і вторинні. *Первинними* називають засоби, з допомогою яких можна отримати показники, безпосередньо результати. *Вторинними* називаються засоби статистичної обробки, з допомогою яких на базі первинних даних виявляють приховані в них статистичні закономірності.

До первинних засобів статистичної обробки відносять, наприклад, визначення вибіркової середньої величини, вибіркової дисперсії, вибіркової моди і вибіркової медіани. В число вторинних засобів звичайно включають кореляційний аналіз, регресійний аналіз, засоби порівняння первинних статистик у двох або декількох вибірках.

Розглянемо засоби обчислення елементарних математичних статистик, почавши з вибіркового середнього.

Вибіркове середнє значення як статистичний показник являє собою середню оцінку якості, що вивчається. Ця оцінка характеризує ступінь

розвитку в цілому групи піддослідних, що пройшла психодіагностичне обстеження. Порівнюючи безпосередньо середні значення двох або декількох виборів ми можемо міркувати про відносний ступінь розвитку у людей, що складають ці вибірки.

Вибіркове середнє визначається за допомогою наступної формули:

де x — вибіркова середня величина або середнє арифметичне значення по вибірці; n — кількість досліджуваних у вибірці або власних психодіагностичних показників, на основі яких обчислюється середня величина; x_k — власні значення показників у окремих досліджуваних. Всього таких показників n , тому індекс k даної змінної приймає значення від 1 до n ; $\sum$ — прийнятий в математиці знак складання величин тих змінних, що знаходяться праворуч від цього знаку. Вираз $\sum_{k=1}^n x_k$ відповідно означає суму всіх x з індексом k від 1 до n .

Приклад. Припустимо, що в результаті застосування психодіагностичної методики для оцінки деякої психологічної властивості у десяти досліджуваних ми отримали наступні власні показники ступеня розвитку даної властивості у окремих досліджуваних: $x_1 = 5, x_2 = 4, x_3 = 5, x_4 = 6, x_5 = 7, x_6 = 3, x_7 = 6, x_8 = 2, x_9 = 8, x_{10} = 4$. Отже, $n = 10$, а індекс k змінює свої значення від 1 до 10 в наведеній вище формулі. Для даної вибірки середнє значення, обчислене за цією формулою, буде рівне:

В психодіагностиці і в експериментальних соціальних дослідженнях середнє, як правило, не обчислюється з точністю, що перевищує один знак після коми, тобто з більшої, ніж десяті частки одиниці.

Дисперсія як статистична величина характеризує, наскільки власні значення відхиляються від середньої величини в даній вибірці. Чим більша дисперсія, тем більше відхилення даних. Перш ніж представляти формулу для розрахунку дисперсії, розглянемо приклад. Скористуємось тими первинними даними, що були наведені раніше і на основі яких обчислювалася в попередньому прикладі середня величина. Ми бачимо, що всі вони різні і

відрізняються не тільки між собою, але і від середньої величини. Міру їхньої загальної різниці від середньої величини і характеризує дисперсія, її визначають для того, щоб можна було відрізнити між собою величини, що мають однакову середню, але різний розхил. Уявімо собі іншу, відмінну від попередньої вибірку первинних значень, наприклад таку: 5, 4, 5, 6, 5, 6, 5, 4, 5, 5. Легко переконатися, що її середня величина також рівна 5.0. Але в даній вибірці її окремі власні значення відрізняються від середньої значно менше, ніж в першій вибірці.

3. Форми узагальнення результатів соціальних досліджень

Результати наукового дослідження узагальнюються з метою перетворення їх у джерело інформації. Формою узагальнення результатів дослідження може бути усний виклад або друкована праця. Усний виклад являє собою повідомлення або виступ перед аудиторією. Друкованою працею може бути реферат, стаття, науковий звіт, дисертація, монографія. За результатами дослідження його автори також можуть підготувати до друку навчальний чи методичний посібник.

Усний виклад з усним викладом науковець може виступити на науковій нараді, семінарі, конференції, симпозіум та ін. Зазвичай, час виступу обмежений. Тому повідомлення, а тим більше доповідь, повинні бути стислими, конкретними, чіткими і якнайповніше відобразити суть виступу. Для досягнення цього виступ доцільно будувати за такою схемою:

Вихідні позиції. Показується, яку наукову концепцію покладено в основу наукового дослідження. Коротко дається виклад стану досліджуваної проблеми, обґрунтовується вибір теми дослідження і її актуальність.

–Гіпотеза, завдання і мета дослідження.

–Методи дослідження. Показується, які методи було обрано для вирішення конкретних завдань дослідження.

–Основні аргументовані результати дослідження. Дається виклад основних кількісних результатів дослідження, аргументується їх достовірність,

наводиться коротка інтерпретація і обґрунтованість цих результатів.

-Висновки та пропозиції. Наводяться основні висновки з результатів дослідження і висувуються пропозиції щодо вдосконалення об'єкта дослідження.

-Теоретична і практична значимість дослідження та його новизна. Показується, що нового вносять результати дослідження у наукову галузь, до якої воно відноситься, яку практичну цінність мають ці результати, які невідомі раніше науці факти відкриті у процесі дослідження.

-Впровадження результатів дослідження у практику. Виклад того, як результати дослідження відображено у публікаціях, які доповіді зроблено на нарадах, семінарах, конференціях.

-Перспективи дослідження. Відкриваються перспективи подальших досліджень у даній роботі. Слід підкреслити, що усний виступ повинен розкривати тільки основну ідею проведеного дослідження і ні в якому разі не деталізувати окремі його положення. Для цього дослідник повинен глибоко усвідомлювати одержані результати, знайти найдоцільнішу форму їх викладу, глибоко аргументувати і обґрунтувати їх як фактичним матеріалом, так і логічними міркуваннями. Головним у науковому виступі повинна бути його змістовність і наукова аргументація. Зайві слова, маловідомі терміни тільки знижують якість повідомлення чи виступу.

Часто виступи учасників наукових зібрань публікують у вигляді тез і доповідей. Обсяг тез доповіді зазвичай не перевищує 1-2 друкованих сторінок тексту. Тому тези доповіді повинні відобразити тільки головні думки виступу.

Реферат. Являє собою одну з найпростіших форм узагальнення результатів дослідження у письмовій формі. Рефератом називають короткий і стислий виклад основних положень дослідження. У рефераті найчастіше розкривається теоретичне і практичне значення досліджуваної теми, аналізуються наявні публікації з даної теми, робиться оцінка і формулюються висновки щодо проаналізованого наукового матеріалу. Реферат повинен відобразити ерудицію

його автора, уміння самостійно проаналізувати, систематизувати й узагальнити існуючу наукову інформацію.

Реферат, зроблений автором своєї наукової праці, називають авторефератом (наприклад, автореферат дисертації).

Наукова стаття. Вважається найпоширенішою формою друкованої продукції дослідника. Статті публікуються у наукових журналах, наукових або науково-методичних збірниках. Обсяг статті зазвичай сягає 10-12 сторінок друкованого тексту. Текст статті доповнюється ілюстративними матеріалами - таблицями, графіками, діаграмами, малюнками тощо.

У науковій статті викладають в основному такі ж компоненти, що і в науковій доповіді. Виклад змісту статті повинен бути систематичним і послідовним, відповідати науковому стилю (зрозумілість і виразність викладу, відповідність термінів їх суті, чітке дотримання наукової термінології, лаконізм, послідовність викладу позицій, логічність, взаємозв'язок положень, виразність мови).

Для наукового стилю недоречні пишномовні вислови, надмірні підкреслювання дрібниць. Кожне речення наукової статті повинне мати конкретний зміст – голослів'я далеке від наукового стилю.

Особливого значення у науковій статті набуває виклад наукових висновків і пропозицій. Заклучна частина статті повинна бути занадто чіткою, стислою, науково підкреслювати суттєві аспекти результатів дослідження і розкривати шляхи їх практичної реалізації.

Науковий звіт. Являє собою документ, у якому містяться вичерпні відомості про виконане дослідження. Будь-який науковий звіт повинен відповідати певним вимогам, до яких відносять: чіткість побудови; логічність побудови викладу матеріалу; переконлива аргументація; стислість і точність формулювань; конкретність і доказовість викладу результатів дослідження; обґрунтованість пропонованих рекомендацій.

Реферат звіту повинен відображати основні відомості про звіт: обсяг,

кількість і характер ілюстративних матеріалів і таблиць, перелік ключових слів, сутність виконаної роботи, методи дослідження, короткі висновки і можливості застосування результатів дослідження. Мета реферату - стисло і конкретно передати сутність проведеного дослідження.

Основна частина звіту включає: вступ; аналітичний огляд; обґрунтування обраного напрямку дослідження; розділи звіту, що відображають методику, зміст і результати проведеного дослідження (їх кількість визначається логікою проведеного дослідження); заключна частина (висновки і пропозиції).

У вступі коротко характеризують стан проблеми на момент початку її дослідження, мету, новизну та актуальність дослідження, доцільність його проведення.

В аналітичному огляді систематизовано і критично аналізують стан питання, якому присвячене дослідження. Сюди включають тільки ті відомості, які мають безпосереднє відношення до теми звіту і, у першу чергу, нові ідеї та проблеми, а також можливі підходи до вирішення цих проблем. Суперечливі відомості, одержані з різних джерел, повинні бути проаналізовані й оцінені особливо ретельно. Іноді аналітичний огляд складають і як самостійний звіт.

Обґрунтування вибору теми дослідження впливає з аналітичного огляду, на основі якого зроблено аргументовані та переконливі висновки. Не слід змішувати обґрунтування вибору теми дослідження і обґрунтування доцільності (необхідності) самого дослідження. Адже останнє визначається завданням на проведення дослідження, про що йде мова ще у вступі звіту.

У розділах звіту дається докладний і послідовний виклад змісту проведеного дослідження, наводяться одержані результати, у тому числі й негативні. До розділів включають теоретичний аналіз літературних джерел, методику дослідження. За результатами експериментальних досліджень розкривають мету і сутність експериментів, оцінюють точність і вірогідність одержаних даних, наводять аналіз цих даних, інтерпретують їх і порівнюють з теоретичними даними. Завершують ці розділи звіту трактуванням одержаних

результатів дослідження і описом їх можливого застосування.

До заключної частини (висновки і пропозиції) включають оцінку результатів проведеного дослідження з точки зору їх відповідності вимогам завдань дослідження. Тут також можуть розглядатись шляхи та мета подальшої роботи, а також відзначається наукова і практична цінність результатів дослідження в цілому.

До списку літератури включають всі використані джерела, у тому числі й малотиражні відомчі документи і звіти. Бібліографічний опис використаних джерел складають відповідно до існуючих вимог (про це йтиме мова далі).

Додатки можуть включати найрізноманітніші додаткові матеріали звіту: проміжні математичні розрахунки; таблиці допоміжних цифрових даних; описи апаратури і приладів, що були використані у процесі дослідження; приклади анкет, тестів, інструкцій, контрольних робіт тощо, розроблених для даного дослідження; ілюстративні матеріали допоміжного характеру. Розміщують додаткові матеріали у послідовності їх появи у тексті основних розділів змісту.

Дисертація (від латинського (розвідка, дослідження) являє собою кваліфікаційну наукову працю, виконану особисто здобувачем наукового ступеня у вигляді спеціально підготовленого рукопису. Вона містить висунуті автором для прилюдного захисту науково обгрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, а також характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувача в науку.

Монографія. Являє собою ґрунтовну друковану наукову працю, у якій один досліджуваний предмет, процес або явище розглядаються досить різнобічне і разом з тим цілісно і поглиблено. Авторство монографії може належати одній особі або колективу дослідників.

У монографії завжди розкривається стан досліджуваної проблеми, дається аналіз того, як вона вирішується на момент початку проведення дослідження. Далі розкривається сутність теоретичних і практичних ідей авторів дослідження, дається виклад методики дослідження, наводяться результати

експериментальних досліджень. Результати дослідження докладно систематизуються і теоретично аналізуються. На основі цього робляться аргументовані висновки і наводяться обґрунтовані рекомендації щодо практичної реалізації одержаних у процесі дослідження результатів. У кінці наводять список використаних літературних джерел.

У закінченому вигляді монографія являє собою наукову книгу.

4. Правила оформлення списку літературних джерел

Список літературних джерел є обов'язковим елементом наукової праці. Він є ключем до використаних дослідником джерел, певною мірою відбиває наукову етику і культуру наукової праці. Змістовність списку дає уявлення про те, наскільки глибоко її автор зумів вивчити стан досліджуваної проблеми, наскільки глибоко він володіє предметом дослідження. За рахунок включеного у наукову працю списку літератури стає можливим скоротити деякі цитовані матеріали та виклад окремих положень у тексті наукової праці.

До списку літератури, вміщеного у наукову працю, включають використані, цитовані і (або) рекомендовані літературні джерела. Рекомендовані джерела включають головним чином до навчальних і методичних видань. Розміщують списки літератури у кінці видання (крім наукових збірників статей, деяких довідників і методичних посібників). Побудова списку літератури може бути різною. У наукових працях найбільш поширеними є такі варіанти: за алфавітом, алфавітно-хронологічний, у послідовності першого згадування робіт і систематичний.

Список літератури в науковій праці свідчить про обсяг використаних автором джерел, про рівень стану досліджуваної проблеми і навичок роботи з науковою літературою. Такий список - одна з суттєвих частин наукової праці, що віддзеркалює самостійну творчу працю її автора і демонструє ступінь фундаментальності проведеного дослідження.

Список використаних літературних джерел розміщують після основного

тексту наукової праці. Його обсяг не перевищує 5% загального обсягу рукопису. Відомості про кожне літературне джерело записують відповідно до існуючих правил бібліографічного опису друкованої праці. В Україні залишаються бути чинними правила бібліографічного опису друкованих праць, встановлені стандартом ГОСТ 7.1-84 "Библиографическое описание документа: Общие требования и правила составления". Правила бібліографічного опису друкованих праць є обов'язковими для всіх, у кого виникає потреба складати списки літературних джерел. Складають бібліографічний опис кожного джерела мовою, на якій його видано.

Бібліографічний опис друкованої праці являє собою сукупність відомостей про неї (а також її частину або групу праць), які дають можливість ідентифікувати працю, одержати уявлення про її зміст, читацьке призначення, обсяг та ще деякі дані.

Бібліографічні описи складаються з певних елементів, які поділяють на обов'язкові і факультативні (тобто такі, які застосовують при необхідності додатково розкрити особливості видання). Послідовність запису всіх елементів чітко визначена і не може довільно змінюватись.

Залежно від того, з яких елементів складається бібліографічний опис, він може бути:

коротким — складатись тільки з обов'язкових елементів;

розширеним — включати як обов'язкові, так і деякі факультативні елементи;

повним — складатись з обов'язкових і всіх факультативних елементів.

Різницю між ними можна побачити з такого прикладу (описи наведено у такому порядку: короткий-розширений-повний).

Узагальнено бібліографічний опис книги включає відомості про автора (чи авторів), назву видання, його характер і призначення, відомості про авторство, відомості про повторність видання, місце видання (місто, видавництво або установа, що здійснили видання), рік видання, кількість сторінок та деякі інші

(їх ми не будемо розглядати, тому що вони виходять за межі даної навчальної дисципліни).

Відомості про автора (чи авторів) включають його прізвище (у називному відмінку) та ініціали: Савченко В.П При потребі вказують додаткові відомості про автора (батько, син, спеціальність тощо).

Назву видання вказують у такому вигляді і послідовності, як і на його титульній сторінці. Скорочувати слова у назві не дозволяється. У додаткових елементах бібліографічного опису застосовують уніфіковані скорочення (їх буде наведено у конкретних прикладах бібліографічних описів далі).

У кожному конкретному виданні елементи бібліографічного | опису конкретизуються І мають деякі специфічні особливості.

Бібліографічний опис книги одного автора включає прізвище та ініціали автора, назву книги, відомості, що уточнюють зміст, призначення та повторність видання книги, місце видання, рік видання і кількість сторінок у книзі.

Бібліографічний опис книги чотирьох та більше авторів. Якщо | авторів книги більше чотирьох, то вказують прізвища тільки перших і трьох з додаванням слів "та інші". Але, як правило, коли авторів і книги чотири і більше, їх прізвища не вказують на титульній сторінці видання. Про них можна дізнатись із звороту титульної сторінки або вступу до книги. Тому відомості про авторів у цьому разі вказують після назви книги (такий елемент, як вже згадувалось вище, називають відомостями про авторство на відміну від відомостей про автора чи авторів, які вказують перед назвою книги), відокремлюючи їх похилою лінією (/). У колективних виданнях передбачається, що 1 крім авторів участь у створенні книги можуть брати й інші особи, які | здійснюють її редагування, переклад тощо. Відомості про це вказують І після повного чи скороченого переліку прізвищ авторів, І відокремивши їх крапкою з комою.

Тема 7. Системність у науковому пізнанні

1. Системний підхід у науковому дослідженні.
2. Елементи системи науки.
3. Методологічні основи наукового дослідження.

1. Системний підхід у науковому дослідженні.

Об'єкти пізнання, які досліджуються сучасною наукою, переважно являють собою складні цілісні системи різного походження і різного ступеня складності.

Поняття системи є категорією філософською. Сучасна філософія вкладає у це поняття дуже широкий зміст.

З точки зору філософії система (від грецького - складене з частин, поєднання) – множина елементів, які знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою, завдяки чому утворюється певна цілісність, єдність.

Система - це цілісність, в якій всі елементи так тісно пов'язані між собою, що стають по відношенню до оточуючого їх середовища та інших систем певною єдністю. Термін "система" використовується людством з давніх часів і охоплює значний перелік об'єктів різного походження: сонячна система, система числення, виробнича система тощо.

Залежно від походження та характеру системи бувають *матеріальні* та *абстрактні*. Матеріальні системи, в свою чергу, діляться на системи неорганічної природи (фізичні, геологічні, хімічні та інші) і живі системи (клітини, біологічні види, екологічні системи тощо). Абстрактні системи є продуктом людського мислення. До них відносяться поняття, гіпотези, теорії, логічні та лінгвістичні побудови тощо.

Особливим класом матеріальних живих систем є *соціальні системи*: соціально-економічна формація, держава, виробничий колектив, сім'я.

За **ознакою стану** системи, бувають *статичні* і *динамічні*. Для статичної системи її стан із зміною часу залишається постійним. Динамічна система змінює свій стан протягом певного часу.

За характером взаємовідношення системи і середовища системи діляться на закриті і відкриті. *Закриті* (замкнуті) *системи* характеризуються тим, що до них не надходить і з них не виділяється речовина або інформація, а відбувається лише обмін енергією між системою і середовищем.

Відкриті (незамкнуті) *системи* характеризуються тим, що у них постійно відбувається введення і виведення не тільки енергії чи інформації, але і речовини.

2. Елементи системи науки.

Кожна система має свою структуру. *Структура системи* - це сукупність елементів і зв'язків між ними.

Великим і складним системам притаманні властивості цілісності та емерджентності.

Цілісність системи означає, що всі її частини сприяють досягненню спільної мети і формуванню найкращих результатів відповідно до певного критерію (сукупності критеріїв) ефективності.

Отже, система повинна розглядатись тільки як щось єдине, ціле.

Емерджентність знаходить прояв у тому, що великі і складні системи мають властивості, не притаманні жодному з формуючих цю систему елементів.

Спосіб теоретичного і практичного дослідження, при якому кожний об'єкт розглядається як система, являє собою системний підхід. Це є – сукупність методологічних принципів і положень, які дають можливість розглядати систему як єдине ціле з узгодженням функціонування всіх її елементів. На основі системного підходу передбачається вивчення кожного елемента системи у його зв'язку і взаємодії з іншими елементами, що дає можливість спостерігати за змінами у системі внаслідок змін окремих її ланок. Тобто при системному підході дослідник може вивчати у структурі системи не окремі її елементи, що утворюють цілісність її, а взаємовідносини і зв'язки різних елементів системи в цілому. Системний підхід є конкретизацією вимоги діалектики про розгляд

кожного предмета у його взаємовідношеннях і взаємозв'язках з іншими предметами.

У структурі будь-якої розвиненої науки можна виділити низку основних елементів, які у своїй сукупності і взаємозв'язку складають систему об'єктивно-істинних знань, що перебуває у русі і розвитку.

Елемент системи являє собою таку її частину, яка не підлягає подальшому поділу, щоб виконувати властиві для неї функції.

До таких елементів можна віднести факти, поняття, закони, теорії, проблеми і методологію.

3. Методологічні основи наукового дослідження.

Основою розробки кожного наукового дослідження є сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів і певна їх послідовність.

Метод (слово грецького походження - шлях до чого-небудь) - у найбільш загальному випадку означає спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність. Науковий метод - це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку. Метод як засіб пізнання є спосіб відтворення в мисленні досліджуваній предмет.

Аналізом та вивченням наукових методів займається методологія науки.

З одного боку, методологія розуміється як певна система методів, які застосовуються в процесі пізнання в межах тієї або іншої науки, тобто методологія розглядається як частина конкретної науки. З іншого боку, методологія виступає як сукупність основних філософських положень, які відображають первинні гносеологічні концепції формування й аналізу наукового знання. В цьому визначенні підкреслюється філософський характер розуміння методології.

У загальному плані розрізняють філософську і спеціально-наукову методологію.

Методологічна основа – це науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних наукових явищ і розкриваються їх закономірності.

У науці розрізняють два рівні досліджень: **емпіричний та теоретичний.**

До **методів емпіричного дослідження** відносяться: спостереження, анкетування, співбесіда, експеримент. Ці методи використовуються для накопичення фактичного матеріалу з досліджуваної проблеми.

До **методів теоретичного дослідження** відносяться: аналіз і синтез, індукція і дедукція, логічні методи узагальнень, встановлення і формулювання закономірностей вивчаючих явищ.

Тема 8. Моніторинг процесу соціального дослідження

1. Поняття «соціального моніторингу»
2. Риси соціального моніторингу
3. Статистичний моніторинг

1. Поняття «соціального моніторингу»

Соціальний моніторинг - це спеціально організована, розгалужена система безперервного та оперативного отримання, обробки, зберігання та первинного аналізу даних про найактуальніші явища та процеси, що відбуваються в суспільстві.

Здійснення соціального моніторингу є неможливим без теоретичної та технічної складових процесу дослідження, що забезпечують його цілісність та ефективність.

Теоретична база соціального моніторингу повинна включати у себе:

- програму проведення дослідження, яка представляє собою чіткий план збору соціологічної інформації та покликана орієнтувати соціологів у ході дослідження;

- розробку форм представлення інформації, що була отримана в процесі дослідження. Це чіткі вимоги щодо оформлення результатів моніторингу, які можуть бути представлені у вигляді наукових звітів, записок, довідок;

- безпосереднє зберігання отриманої інформації.

Технічна база соціального моніторингу складається з:

- головного та дрібних (обласних, районних, міських) обчислюваних центрів, що пов'язані між собою різноманітними каналами зв'язку;

- спеціальної обчислювальної техніки.

Соціальний моніторинг – це складний процес всебічного дослідження актуального життя суспільства та складається із соціологічного та статистичного моніторингів.

Соціологічний моніторинг – це цілісна система спостережень за суспільними змінами на основі досліджень та аналізу масових уявлень про них. Його головна задача полягає у систематичному отриманні необхідної соціологічної інформації про досліджуване явище, як правило, щомісячно або щоквартально. Іншими словами, це експрес-опитування населення з найактуальніших проблем, подій, явищ, що мають місце у суспільстві.

Статистичний моніторинг – це система отримання кількісних характеристик про життя суспільства. Статистичні відділи є у більшості соціальних організацій (у поліклініках, школах, магазинах та ін.) та за рахунок чисел відображають зміни у різних сферах суспільства.

Соціологічний та статистичний моніторинги представляють собою абсолютно різні інформаційні системи. Так соціологічний моніторинг оперує якісною, суб'єктивною інформацією, оскільки має справу із думками респондентів та на основі цих суб'єктивних думок виводить загальні об'єктивні тенденції та настрої, що панують у суспільстві. Статистичний моніторинг, в свою чергу, оперує виключно об'єктивною інформацією, оскільки має справу із конкретними показниками. Об'єднуючись між собою, статистичний та соціологічний моніторинги доповнюють один одного та утворюють цілісну систему отримання знань про суспільство – соціальний моніторинг [1, 438-440].

Новою і перспективною формою організації соціальної інформації є соціальний моніторинг. Під останнім розуміють цілісну систему, яка дозволяє фіксувати, зберігати і здійснювати первинний аналіз одержаних даних про динаміку соціальних процесів, що відбуваються в конкретному пункті, регіоні, країні в цілому. Збір даних у формі моніторингу передбачає наявність теоретичної бази і технічних засобів його здійснення.

Теоретичною базою моніторингу слугує програма збору інформації, розробка форм представлення і збереження цієї інформації, технічною - розгалужена мережа каналів зв'язку, яка охоплює всі об'єкти спостереження, крупний головний обчислювальний центр і більш дрібні (обласні, районні,

міські) обчислювальні центри. Як правило, в системі моніторингу виділяють дві підсистеми: соціологічний і статистичний моніторинг. Соціологічний моніторинг являє собою цілісну систему визначення змін в суспільстві на основі аналізу масових уявлень про них. Для цього проводяться щомісячні і щоквартальні експрес — опитування з найбільш актуальних проблем. Статистичний моніторинг - це система одержання кількісних характеристик — статистичних показників і коефіцієнтів про різні сфери суспільного життя. Мова тут йде про збір набору показників соціальної, моральної і економічної статистики, необхідної для ефективного аналізу явищ в економічній, соціальній, політичній та інших сферах.

2. Спеціалісти виділяють такі основні риси соціального моніторингу:

- охоплення найбільш значних соціальних явищ в суспільстві;
- наявність певного постійного складу показників і індикаторів (соціологічних і статистичних);
- наявність тимчасових показників, які доповнюють основну систему і які змінюються в залежності від потреб користувача, що забезпечує гнучкість системи моніторингу;
- передача даних каналами зв'язку на центральний обчислювальний центр, їх обробка і збереження;
- проведення моніторингу з єдиного організаційного центру;
- організація доступу споживачів до наявної інформації.

Основними правилами проведення соціального моніторингу є:

- проведення соціологічних опитувань і статистичного спостереження на одних і тих же територіях або адміністративних одиницях;
- узгодженість термінів збору соціологічних і статистичних даних;
- одноманітність висхідних форм для одержання даних;
- відпрацювання критеріїв кореляції соціологічних і статистичних даних;

- наявність, збереження і поповнення єдиного банку соціальної інформації.

Дуже важливе значення в системі моніторингу має також програмне забезпечення споживача, яке включає в себе такі функції:

- надання вихідної інформації;
- здійснення швидкого пошуку і відбору інформації у відповідності з цілями користувача;
- надання можливості вибору методів обробки відібраної інформації і форм надання конкретних результатів обробки.

Зазначимо, що в Україні з 1996 р. центром "Соціальний моніторинг" при Українському інституті соціальних досліджень видається щомісячний інформаційний бюлетень, в якому публікуються дані моніторингу громадської думки населення країни.

Моніторинг громадської думки торкається соціально-політичних орієнтацій населення, його ставлення до різних суспільно-політичних інституцій, рівня життя та соціального самопочуття громадян України, їхньої думки щодо різних соціальних проблем та окремих подій суспільного життя, електоральної поведінки, рівня соціальної напруги та виміру конфліктного потенціалу населення України тощо. Матеріали інформаційного бюлетеня готуються за підсумками щомісячного масового репрезентативного опитування населення України, яке проводиться у дванадцяти регіонах, або в усіх областях, м. Києві та АР Крим. Загальна кількість опитаних складає від 1800 до 3000 респондентів. Інформація подається у вигляді графіків і таблиць, які супроводжуються коментарем на основі аналізу розбіжностей за статтю, віковими групами, рівнем освіти та регіональним розподілом населення. Деякі з видань були присвячені, наприклад, проблемам дитинства, жінок, молоді. Матеріали, що подає інформаційний бюлетень, широко використовуються працівниками державних структур, громадських організацій, політичними лідерами, науковцями — суспільствознавцями, журналістами і кореспондентами ЗМІ широким загалом.

3. Статистичний моніторинг.

Статистичний моніторинг – це система одержання кількісних характеристик, а саме: статистичних показників і коефіцієнтів про різні сторони життя.

Головна мета статистичного моніторингу – збір і передача деякого набору показників соціальної та економічної статистики, необхідних для ефективного аналізу явищ у політичній, економічній, соціальній і іншій сферах.

Соціологічний і статистичний моніторинги надають різну інформацію:

- соціологічний моніторинг враховує суб'єктивні думки людей за різними питаннями;
- статистичний моніторинг дає опис різних явищ за допомогою об'єктивних кількісних характеристик.

Однак, незважаючи на розходження в характері соціологічних і статистичних даних, принципи організації підсистем соціологічного і статистичного моніторингу збігаються. Обидві системи, поєднуючись, утворюють єдину систему соціального моніторингу.

Таким чином, *соціальний моніторинг* – це розгалужена система одержання, обробки і збереження соціологічної і статистичної інформації з найбільш актуальних проблем життя суспільства.

Основними рисами соціального моніторингу є:

- охоплення найбільш значних соціальних явищ у країні;
- наявність визначеного постійного складу показників і індикаторів (соціологічних і статистичних);
- наявність часових показників, які доповнюють основну систему і змінюються залежно від потреб користувача, що забезпечує гнучкість системи моніторингу;
- передача даних по каналах зв'язку на центральний обчислювальний центр, їх обробка і збереження;
- проведення моніторингу з єдиного організаційного центра;
- організація доступу споживачів до наявної інформації.

Найважливішою задачею реалізації функцій системи соціального моніторингу є організація комплексної обробки статистичної і соціологічної інформації

Одержання подібних даних дозволяє вивести досить обґрунтовані закономірності поведінки людей залежно від об'єктивних умов життя і, навпаки, визначити вплив інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів і мети діяльності людей на ці умови.

Моніторингове дослідження значно зменшує труднощі зіставлення соціологічних і статистичних даних між собою, тому що припускає чіткий опис:

- системи показників;
- індикаторів;
- прийомів збору даних;
- методів їхньої первинної обробки.

Наявність єдиного центру забезпечує чітке фіксування вибірки. Відстеження одноманітності досліджуваного об'єкта полегшує порівнянність одержуваної інформації на основі заздалегідь вироблених критеріїв.

При проведенні соціального моніторингу необхідно дотримуватись наступних принципів збору даних:

- 1) проведення соціологічних опитувань і статистичного спостереження на тих самих територіях чи адміністративних одиницях;
- 2) узгодженість термінів збору соціологічних і статистичних даних;
- 3) однаковість вихідних форм для одержання даних;
- 4) відпрацьовування критеріїв кореляції соціологічних і статистичних даних;
- 5) наявність, збереження і поповнення єдиного банку соціальної інформації.

Крім задоволення потреб науки і управління високоякісною інформацією про життя суспільства, соціальний моніторинг забезпечує доступність наявної

інформації для будь-якого користувача за усіма питаннями, що його цікавлять. Важливе значення в системі моніторингу має програмне забезпечення споживача, що має містити в собі наступні функції:

- надання вихідної інформації, яка легко сприймається;
- здійснення швидкого пошуку і добору інформації відповідно до мети користувача;
- надання можливості вибору методів обробки відібраної інформації і форм;
- надання конкретних результатів обробки.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Плани практичних занять

Практичне заняття №1

(2 год.)

Тема: Програма та категоріальний апарат соціального наукового дослідження

Навчальні цілі: описати складові програми теоретико-прикладного дослідження; дати характеристику об'єкта та предмета дослідження; новизни, теоретичної та практичної значущості наукового дослідження.

План:

1. Складові програми теоретико-прикладного дослідження.
2. Характеристика об'єкта та предмета дослідження.
3. Характеристика новизни, теоретичної та практичної значущості наукового дослідження.

Питання для обговорення:

1. Обрати тему наукового соціального дослідження з переліку:

- Дослідження поінформованості громади міста про заклади соціального обслуговування.
- Визначення проблем і потреб дітей трудових мігрантів.
- Визначення готовності старшокласників до сімейного життя.
- Визначення рівня сформованості професійних навичок у студентів 5 курсу спеціальності «Соціальна допомога»
- Дослідження впливу соціальної реклами на вживання підлітками алкоголю.
- Визначення готовності молодих людей до служби у Збройних силах України.
- Визначення проблем та потреб професійного спрямування у студентів випускних курсів спеціальності «Соціальна допомога», «Соціальна педагогіка»
- Дослідження готовності студентської та учнівської молоді до волонтерської діяльності
- Визначення основних потреб сімей, які виховують дитину з обмеженими функціональними можливостями.

- Дослідження проблем соціальної адаптації неповнолітніх, які вийшли з місць позбавлення волі.

Завдання для самостійної роботи:

На основі аналізу статей з журналу „Практична психологія та соціальна робота”, „Соціальна робота в Україні: теорія та практика”: визначити коло проблем, які є предметом соціальних досліджень.

Література:

Основна:

1. Основи педагогічних досліджень: навч.-метод. посіб. / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. К., 2008. 145 с.
2. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.
3. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / Ядов В. А. Самара : СУ, 2009. 328 с.

Додаткова

1. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібн. / О. В. Крушельницька. К. : Кондор, 2003. 192 с.
2. Методологические вопросы науковедения [Текст] : сборник научных трудов / [В. И. Оноприенко, Б. А. Малицкий, Л. В. Рыжко и др.]; ред. : В. И. Оноприенко ; Нац. акад. наук Украины, Центр исслед. науч.- техн. потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва. К. : УкрИНТЭИ, 2001. 329 с.
3. Фареник С. Логіка і методологія наукового дослідження. К. : Вид. УАДУ, 2000. 340 с.

Практичне заняття №2

(2 год.)

Тема: Етапи наукового соціального дослідження на прикладі магістерських робіт студентів-випускників

Навчальні цілі: дати поняття про логіку соціального дослідження; складові програми соціального дослідження, ознайомити з особливостями проведення теоретико-експериментальної роботи.

План:

1. Поняття про логіку соціального дослідження.
2. Складові програми соціального дослідження.
3. Проведення теоретико-експериментальної роботи.

Проблемні завдання:

1. Визначити понятійно-категоріальний апарат власного дослідження.
2. Проаналізувати запропоновані автореферати досліджень (об'єкт, предмет, мету, завдання).

Завдання для самостійної роботи:

1. Скласти список першоджерел (монографії, статті періодичних видань, статті наукових збірників) до обраної студентом проблеми дослідження згідно вимог до його оформлення.

Література:

Основна:

1. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб. : Питер Ком, 2006. 528 с.
2. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. К. : ДЦССМ, 2009. 132 с.
3. Основи педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. К., 2008. 145 с.
4. Сисоева С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.

Додаткова:

1. Афанасьєв А. О. Основи наукових досліджень : навч. посібн. Х. : Вид. ХНЕУ, 2005. 96 с.
2. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 212 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібн. К. : Кондор, 2003. 192 с.
4. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідження соціально-економічних систем. Х. : ВД "ІНЖЕК", 2009. 432 с.

Практичне заняття №3 (2 год)

Тема: Інформаційне забезпечення та роль Інтернет-ресурсів у науковому дослідженні

Навчальні цілі: довести роль інформації у науковій діяльності, описати типологію наукової інформації та основні види видань, методику пошуку першоджерел.

План:

1. Роль інформації у науковій діяльності.
2. Типологія наукової інформації та основні види видань.
3. Методика пошуку першоджерел.

Проблемні завдання:

1. Опрацювання правил роботи з першоджерелами.
2. Інтернет – як джерело інформації.

Завдання для самостійної роботи:

1. Зробити письмовий порівняльний аналіз тлумачення одного з базових понять теми дослідження.

Література:

Основна:

1. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. 2-е изд. СПб. : Питер Ком, 2006. – 528 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям //Семен Устинович Гончаренко. Київ-Вінниця : Планер, 2010. – 308 с.
3. Основи педагогічних досліджень: навч.-метод. посіб. / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. К., 2008. 145 с.

Додаткова

1. Афанасьєв А. О. Основи наукових досліджень : навч. посібн. / А. О. Афанасьєв, Є. В. Кузькін. Х. : Вид. ХНЕУ, 2005. 96 с.
2. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования :учебн. пособ. К. : МАУП, 2004. 216 с.
3. Клименюк О. В. Методология та методика наукового дослідження: навч. посібн. К. :Міленіум, 2005. 186 с.
4. Лудченко А. А. Основы научных исследований :учебн. пособ. К. : "Знання", КОО, 2000. 114 с.
5. Пушкар О. І. Основи наукових досліджень : конспект лекцій для студентів спеціальності 7.050109 усіх форм навчання. Х. : Вид ХНЕУ, 2005. 88 с.

Практичне заняття №4

(2 год.)

Тема: Загальна характеристика методів соціального наукового дослідження

Навчальні цілі: описати види теоретичних методів соціального дослідження та їх характеристику, проаналізувати емпіричні методи дослідження.

План:

1. Види теоретичних методів соціального дослідження та їх характеристика.

2. Емпіричні методи дослідження.

Практичні завдання:

3. Заповнити таблицю «Методи наукових досліджень у соціальній сфері».

4. Здійснити контент-аналіз запропонованих програм роботи.

5. Скласти анкету для експертного опитування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Підібрати п'ять тестів, які можна застосовувати у соціальних дослідженнях.

2. Дібрати кілька зразків анкет з соціальної проблематики та зробити письмовий аналіз однієї з них на предмет відповідності вимогам до розробки анкети.

3. Провести один з різновидів опитування та узагальнити його результати.

Література:

Основна:

1. Волков Ю. Г. Диссертація: підготовка, захист, оформлення: практ. пособ. М. : Інфо-М, 2008. – 176с.

2. Основи педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. К., 2008. 145 с.

Додаткова:

1. Клименюк О. В. Методологія та методи наукового дослідження: навч. посібн. К. : Міленіум, 2005. 186 с.

2. Методологія наукових досліджень [Текст] : навч. посібн. / В. П. Волков, М. А. Подригало, О. П. Кравченко та ін. ; Харк. нац. автомоб.-дорож. ун-т та ін. Луганськ : СНУ, 2009. 351 с.

Практичне заняття №5 (2 год.)

Тема: Метод експертних опитувань у науковому дослідженні

Навчальні цілі: розкрити суть методу експертних опитувань, ознайомитись з методами формування експертних груп та методами активізації діяльності експертних груп.

План:

1. Суть методу експертних опитувань.
2. Методи формування експертних груп.
3. Методи активізації діяльності експертних груп.

Проблемне завдання:

1. Підготувати ділову гру «Створення експертної групи для вирішення проблеми».

Завдання для самостійної роботи:

1. Здійснити спостереження згідно розробленого плану та оформити результати спостереження у письмовій формі

Література:

Основна

1. Волков Ю. Г. Диссертация: Подготовка, защита, оформлени :практ. пособ. М. : Инфо-М, 2008. 176 с.
2. Городяненко В. Г. Социологический практикум : учеб. метод. посіб. К. : Изд. центр «Академия», 2007. 160 с.
3. Пономаренко Л. А. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня :методичні поради. К. : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2010. 80 с.

Додаткова

1. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 212 с.
2. Методологические вопросы науковедения [Текст] : сборник научных трудов / [В. И. Оноприенко, Б. А. Малицкий, Л. В. Рыжко и др.]; ред. : В. И. Оноприенко ; Нац. акад. наук Украины, Центр исслед. науч.- техн. потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва. К. :УкрИНТЭИ, 2001. 329 с.
3. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідження соціально-економічних систем. Х. : ВД "ІНЖЕК", 2009. 432 с.

Практичне заняття №6 (2 год.)

Тема: Експеримент в науковому дослідженні

Навчальні цілі: ознайомити з поняттям експерименту, етапами підготовки та проведення експерименту, особливістю вибору способів та засобів фіксації експерименту.

План:

1. Поняття експерименту.
2. Етапи підготовки та проведення експерименту.
3. Вибір способів та засобів фіксації експерименту.

Практичні завдання:

1. Порівняти види експерименту.
2. Навести приклади експериментів у соціальних дослідженнях.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати основні положення про моніторинг та оцінку з книги „Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів”.
2. Оформити результати свого дослідження у формі доповіді.

Література:

Основна

1. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень :навч. посіб. / Борисова Ю. В. К. : ДЦССМ, 2003. 216 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : Планер, 2010. 308 с.
3. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти :навч-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.

Додаткова

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методологія наукового дослідження :учебн. посіб. К. : МАУП, 2004. 216 с.
2. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 212 с.
3. Методологические вопросы науковедения [Текст] : сборник научных трудов / [В. И. Оноприенко, Б. А. Малицкий, Л. В. Рыжко и др.]; ред. : В. И. Оноприенко ; Нац. акад. наук Украины, Центр исслед. науч.- техн. потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва. К. :УкрИНТЭИ, 2001. 329 с.
4. Фареник С. Логіка і методологія наукового дослідження. К. : Вид. УАДУ, 2000. 340 с.

Практичне заняття №7 (2 год)

Тема: Обробка та оформлення результатів наукового дослідження

Навчальні цілі: дати уявлення про статистичні, графічні, табличні методи зведення даних соціального дослідження, таблицю, як засіб відображення кількісних ознак досліджуваного об'єкта та види посилань на використані літературні джерела.

План:

1. Статистичні, графічні, табличні методи зведення даних соціального дослідження.
2. Таблиця, як засіб відображення кількісних ознак досліджуваного об'єкта.
3. Види посилань на використані літературні джерела.

Проблемне завдання:

1. Захист та презентація власних проведених соціальних досліджень на обрану тему.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначити коефіцієнт кореляції між отриманими результатами констатувального експерименту.

Література:

Основна:

1. Волков Ю. Г. Диссертация: Подготовка, защита, оформлени :практ. пособ. М. : Инфо-М, 2008. 176 с.
2. Городяненко В. Г. Социологический практикум : учеб. метод. посіб. / Городяненко В. Г. К. : Изд. центр «Академия», 2007. 160 с.
3. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти :навч-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.

Додаткова:

1. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень. К. : АБУ, 2002. 480 с.
2. Лудченко А. А. Основы научных исследований :учебн. пособ. К. : "Знання", КОО, 2000. 114 с.

Рекомендована література до навчальної дисципліни

Основна

1. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень : навч. посіб. К. : ДЦССМ, 2003. 216 с.
2. Горбачук В. Т., Горбачук Д. В. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Слов'янськ: ТОВ «Видавництво „Друкарський двір”», 2013. 124 с.
3. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник / В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко. Львів: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
4. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / укладач Е. В. Колісніченко. Суми : Сумський державний університет, 2012. 83 с.
5. Магістерська робота: методичні поради. Видання друге, розширене і доповнене / Укладач В.С. Степанков. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 92 с.
6. Методика наукових досліджень в психології: навчально-методичний посібник / Н.Є. Гоцуляк, О.М. Шпортун – Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. 152 с.
7. Методичні рекомендації з написання та оформлення дипломних робіт (проектів) студентами Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс] / Уклад.: Л.М. Воєвідко, В.В. Кобильник; [наук. ред. С.А. Копилов]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018 – 1 електрон.опт.диск (CD-ROM), 12 см. 48 с.
8. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2014. 180 с.
9. Чмиленко Ф.О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

Додаткова

1. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб. : Питер Ком, 2006. 528 с.
2. Волков Ю. Г. Диссертация: Подготовка, защита, оформлени : практ. пособ. М. : Инфо-М, 2008. 176 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : Планер, 2010. 308 с.
4. Городяненко В. Г. Социологический практикум : учеб. метод. посіб. К. : Изд. центр «Академия», 2007. 160 с.
5. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. К. : ДЦССМ, 2009. 132 с.
6. Основи педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. К., 2008. 145 с.

7. Пономаренко Л. А. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня : методичні поради. К. : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2010. 80 с.
8. Сисоева С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.
9. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручник для науковця / Юрій Сурмін. Київ : Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2006. 302 с.
10. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. Самара : СУ, 2009. 328 с.

Рекомендовані електронні джерела інформації

1. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования/ URL: <http://www.pta-ipm.narod.ru>
2. Бурчин М. Н. Введение в современную точную методологию науки: структуры систем знаний URL: http://www.litportal.kiev.ua/2007/01/14/baskakov_aja_tulenkov_nv_metodologija_nauchnogo_issledovaniya.html
3. Все об управлении персоналом/ URL: <http://www.hr-expert.net>.
4. Законодавство України URL: <http://www.rada.kiev.ua>; <http://www.nau.kiev.ua>; <http://www.ukrpravo.kiev.com>; <http://www.liga.kiev.ua>.
5. Марцин В.С. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-162.html>
6. Методи та організація соціальних досліджень/ URL: <http://www.inter-pedagogika.ru>.
7. Методология науки – Fajr/ URL: sites.google.com/site/fajrru/Home/scientific.
8. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського URL: <http://www.nbu.gov.ua>.
9. Національна парламентська бібліотека України URL: <http://www.nplu.kiev.ua>.
10. Сообщество профессионалов hr-portal URL: <http://www.hr-portal.ru>.
11. Центр исследований и статистики науки URL: <http://www.csrs.ru/>.
12. Шмелев А. Г. Традиционная психометрика и экспериментальная психосемантика: объектная и субъектная парадигмы URL: <http://www.portalus.ru>
13. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посібник для студентів / За ред. А.Є. Конверського. URL: http://www.ebooktime.net/book_254.html
14. Основи соціально-педагогічних досліджень URL: [pedosvita.univer.ck.ua › wp-content › uploads › 2016/04](http://pedosvita.univer.ck.ua/wp-content/uploads/2016/04)
15. Новиков А.М. Методология. URL: <http://www.>

mtas.ru/uploads/methodology.htm

16. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. URL:
<http://books.br.com.ua/themes/132/355>

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ПРОГРАМА КУРСУ.....	5
ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА	7
ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКА.....	71
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	79

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи

МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Укладачі

- Гевчук Наталія Сергіївна***, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
- Дідик Наталія Михайлівна***, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
- Співак Віталій Іванович***, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Навчальна лабораторія «Інформаційного забезпечення освітнього процесу»
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Площа польський ринок, 6